

ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบสภาพสังคมไทยยุคต่างๆ (ต่อ)

ยุค ประเด็นหลัก	ยุคก่อนสมัยใหม่	ยุคสมัยใหม่	ยุคหลังสมัยใหม่
			ผลิตพืชปลอดสารพิษ เชิงธุรกิจ
ความสัมพันธ์ของ คนในสังคม	<ul style="list-style-type: none"> • ความสัมพันธ์ของคนในสังคม เป็นแบบอิงอาศัย เป็นการอยู่ร่วมกันฉันญาติ เอื้อเฟื้อแบ่งปัน แลกเปลี่ยนสิ่งของและแรงงานกันในหมู่บ้าน 	<ul style="list-style-type: none"> • ต่างคนต่างอยู่มีความเป็นปัจเจกบุคคลสูง ติดต่อกันในเชิงธุรกิจ มองเพื่อนมนุษย์เป็นคู่แข่งมากกว่าเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิดแก่เจ็บ ตาย เป็นสังคมวัตถุนิยม เงิน ชื่อเสียงเกียรติยศ และวัตถุเป็นปัจจัยสำคัญของชีวิต 	<ul style="list-style-type: none"> • มักมีความเป็นปัจเจกสูงในหมู่คนใกล้ชิด แต่กลับชอบติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นผ่านเครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์ เช่น คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์มือถือ สร้างสังคมออนไลน์ หลากหลายรูปแบบ เป็นสังคมเสมือนจริง เป็นลักษณะสังคมวัตถุนิยม และบริโภคนิยมนิยมคุณค่าเชิงสัญลักษณ์
ศาสนาและความเชื่อ	<ul style="list-style-type: none"> • ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาผนวกกับความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ เทพ ลิงศักดิ์สิทธิ์ เชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ทำบุญให้ทาน ศึกษาศิลปในวิถีชีวิตประจำวัน หวังความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า มีการเข้าวัดปฏิบัติธรรมเสมอ 	<ul style="list-style-type: none"> • นับถือพระ พุทธศาสนา หรือศาสนาอื่นๆ เช่น คริสต์ อิสลาม นับถือศาสนาพุทธแบบมีหลักเกณฑ์อ้างอิงทางวิทยาศาสตร์ ไม่มมงาย นิยมทำบุญด้วยวัตถุสิ่งของ เงินทอง เพื่อโชคลาภ ความร่ำรวย 	<ul style="list-style-type: none"> • นับถือพระ พุทธศาสนา และศาสนาอื่นๆ เช่น คริสต์ อิสลามมีความหลากหลายในการนับถือศาสนาในด้านพระพุทธศาสนามีทั้งนับถือแบบวัตถุนิยมคือทำบุญด้วยเงินและวัตถุ สร้างศาสนวัตถุ และมีบางกลุ่มสนใจปฏิบัติธรรมเพื่อความ

ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบสภาพสังคมไทยยุคต่างๆ (ต่อ)

ยุค ประเด็นหลัก	ยุคก่อนสมัยใหม่	ยุคสมัยใหม่	ยุคหลังสมัยใหม่
			<p>พื้นที่ทุกซ์ ซึ่งมีสถานปฏิบัติธรรมและรูปแบบการปฏิบัติที่หลากหลาย</p>
<p>การศึกษา</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● เป็นการศึกษา นอกกระบวนและ การศึกษาตามอรัยาศัย โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง ซึ่งพระสงฆ์จะให้ความรู้ ทั้งหลักธรรม เวทมนต์ คาถาอาคม ความรู้ด้าน สมุนไพร ตามความรู้ ความสามารถที่มีผู้เข้ารับการศึกษา ส่วนใหญ่ เป็นเด็กชาย ส่วน เด็กหญิงจะมีมารดาและ ญาติผู้ใหญ่อบรม ถ่ายทอดความรู้การบ้าน การเรือน เย็บปักถักร้อย ทอผ้า ฯลฯ ตามความรู้ ของบรรพบุรุษ มีความสัมพันธ์กัน ระหว่างบ้าน - วัด - โรงเรียน เป็นอย่างดี 	<ul style="list-style-type: none"> ● เป็นการศึกษาใน ระบบแยกโรงเรียนออกจากวัด จัดการศึกษา ตามแนวตะวันตก ยึด ความรู้ทางวิชาการเป็น ศูนย์กลาง มีระบบการ สอบคัดเลือก คนเก่งมี โอกาสเรียนระดับสูง ๆ เป็นการศึกษาแบบแยก ส่วน ไม่พัฒนาองค์รวม คือไม่พัฒนาคุณธรรม จริยธรรมควบคู่กัน ไป อย่างเท่าเทียมกัน เพื่อให้คนเก่งเป็นคนดี อย่างแท้จริง เน้นความ เป็นเลิศทางวิชาการ เพื่อผลิตคนตอบสนอง การพัฒนาประเทศ 	<ul style="list-style-type: none"> ● มีการปฏิรูป การศึกษา เพื่อให้ทุกคนมีโอกาสได้รับ การศึกษามีทั้งการ ศึกษาในระบบ นอก ระบบและการศึกษา ตามอรัยาศัย มีเจตนา- ธรรมในการพัฒนา แบบ องค์กรวมคือ พัฒนา คุณธรรม และ จริยธรรมแต่ยังมี ลักษณะหลากหลาย รูปแบบ ในการสอน ธรรมและขาดการ บูรณาการเข้ากับวิถี ชีวิตอย่างแท้จริง ส่วน ใหญ่ยังคงมีลักษณะ ซอยเป็นแท่ง แบ่งเป็น ตอน คือ แยกคุณธรรม จริยธรรม และการ ปฏิบัติธรรมออกจาก วิชาสามัญและวิถีชีวิต ของผู้เรียน และยังคง เน้นการพัฒนาคนเพื่อ

ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบสภาพสังคมไทยยุคต่างๆ (ต่อ)

ยุค ประเด็นหลัก	ยุคก่อนสมัยใหม่	ยุคสมัยใหม่	ยุคหลังสมัยใหม่
			ตอบสนองการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ
กระบวนทัศน์	<ul style="list-style-type: none"> มีกระบวนทัศน์แบบยุคดึกดำบรรพ์ ยุคโบราณ และยุคกลางปะปนกัน กล่าวคือ มีความเชื่อในอำนาจลึกลับทั้งเทพเจ้า วิญญาณที่สิงสถิตย์ตามภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำลำคลอง และสิ่งแปลกประหลาดจากธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็นับถือพระพุทธศาสนา เชื่อในหลักศีลธรรม เช่น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เชื่อว่า นิพพานมีจริง และทำบุญเพื่อหวังนิพพาน มีการปฏิบัติธรรมและสร้างวัดวาอาราม เชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว มีความเคารพในกฎของธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติด้วยการกอบโกยเอามาใช้เพื่อประโยชน์ของตนมากเกินไปจนเกิดความจำเป็น รู้จัก 	<ul style="list-style-type: none"> มีกระบวนทัศน์แบบสมัยใหม่ คือเชื่อในเหตุผลและข้อมูลที่พิสูจน์ได้ โดยวิธีวิทยาศาสตร์เท่านั้น เชื่อในวจนศูนย์นิยม คือเชื่อว่า ความรู้และความจริงมีเครือข่ายเดียว คือความรู้ที่ได้จากวิธีวิทยาศาสตร์ สิ่งที่ไม่ได้ถือว่ายอมรับ เชื่อว่าทุกคนสามารถเรียนรู้ได้ตรงกันและเข้าใจตรงกันได้ด้วยภาษาสากลเชื่อว่าวิทยาศาสตร์จะสามารถเอาชนะธรรมชาติและสร้างสรรค์สิ่งที่ทำให้มนุษย์มีความสุขได้ จึงมีกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม ที่ทำลายสิ่งแวดล้อม สร้างมลพิษ มุ่งผลิตสิ่งของที่อำนวยความสะดวกของมนุษย์ทางด้าน ตา หู จมูก ลิ้น 	<ul style="list-style-type: none"> มีกระบวนทัศน์หลากหลายอยู่ในสังคมเดียวกัน หรือแม้แต่ในคนเดียวก็อาจมีหลายกระบวนทัศน์ เช่นอาจเชื่อในเรื่อง โชคลาง ของขลัง ในขณะเดียวกันก็นิยมอ้างเหตุผลทางวิทยาศาสตร์และชอบเข้าวัดปฏิบัติธรรม มีแนวคิดที่เป็นกระแสหลัก 2 กระแสคือ <ul style="list-style-type: none"> กระแสรื้อถอนสุดขั้ว เป็นกลุ่มยกเลิกความเชื่อในกรอบของคุณธรรมจริยธรรมที่ทำให้ต้องมีกรอบของประเพณีในการปฏิบัติตนหันไปนิยมประพฤติกฎปฏิบัติตามชาวตะวันตกที่ขึ้นมาผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น อินเทอร์เน็ต นิยมเทคโนโลยีการสื่อสารที่พัฒนาขึ้นอย่าง

ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบสภาพสังคมไทยยุคต่างๆ (ต่อ)

ยุค ประเด็นหลัก	ยุคก่อนสมัยใหม่	ยุคสมัยใหม่	ยุคหลังสมัยใหม่
	<p>ควบคุมความต้องการ เช่น ไม่จับปลาในฤดูวางไข่ ไม่ตัดไม้ทำลายป่า มีความสันโดษในการดำรงชีวิต คือ พอเพียงแค่ปัจจัย 4 ดำรงชีวิตอยู่ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น เชื่อในคุณค่าของสมุนไพรและภูมิปัญญาของคนโบราณที่อบรมสั่งสอนบอกเล่ากันต่อ ๆ มา โดยใช้ประสบการณ์ตรงเป็นข้อพิสูจน์</p>	<p>กาย ใจ ทำให้เป็นมนุษย์ที่มีความวิถุนิยม มุ่งหาเงินเพื่อซื้อวัตถุดิบตอบสนองความต้องการเกินจากความจำเป็นด้านปัจจัย 4 ทำให้ครอบครัวมีปัญหาที่พ่อแม่ต่างก็ทำงาน ไม่มีโอกาสดูแลอบรมบุตร จึงทำให้เยาวชนหันไปหาที่พึ่งทางใจอื่น ๆ เช่นการคบเพื่อน การเที่ยวเตร่การเสพสารเสพติด โดยผู้ใหญ่ที่เป็นพ่อแม่ หรือครูอาจารย์ที่มีกระบวนทัศน์แบบยุคสมัยใหม่ที่ไม่เข้าใจอาจดู คำ ว่า กล่าวและพยายามตั้งกฎเกณฑ์ในการบังคับหรือวางกรอบของพฤติกรรม การจัดระเบียบสังคมต่าง ๆ ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้เยาวชนเปลี่ยนไปสู่กระบวนทัศน์หรือถอนได้</p>	<p>รวดเร็ว ชอบความบันเทิงเริงรมย์ ความมีอิสระเสรีทางความคิดและการปฏิบัติ จึงมีพฤติกรรมที่มีเสรีในการเพศ การแต่งกาย และวิถีชีวิตอื่นๆ ที่หันมายึดสุนทรียแทนจริยธรรม ชอบความรุนแรง มีอารมณ์สุดซึ้ง ทั้งรัก โกรธ หลง มีความเป็นวัตถุนิยม และบริโภคนิยมสูง หลงอยู่ในโลกเสมือนจริงของโลกไซเบอร์และโลกที่เป็นเกินจริงในสังคมโลกาภิวัตน์</p> <ul style="list-style-type: none"> ● กระแสริ่สร้างใหม่ เป็นกลุ่มที่เริ่มตระหนักในผลด้านเสียของวิทยาศาสตร์ในด้านมลพิษ และการทำลายสิ่งแวดล้อม ตลอดจนพิษภัยของสารเคมี และการกระทำของมนุษย์ที่มีผลต่อธรรมชาติ ทำให้

ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบสภาพสังคมไทยยุคต่างๆ (ต่อ)

ยุค ประเด็นหลัก	ยุคก่อนสมัยใหม่	ยุคสมัยใหม่	ยุคหลังสมัยใหม่
			<p>โลกร้อนขึ้น และเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติที่รุนแรง ตลอดจนความทุกข์ ที่เกิดจากสถานะเศรษฐกิจและความเร่งรีบหาเงินจนสุขภาพเสื่อมโทรม จึงหันไปสนใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่ปวงชนชาวไทย เพื่อความอยู่ดีมีสุข ซึ่งมีหลายหมู่บ้านได้นำไปใช้ และพบว่าทำให้มีชีวิตที่มีความสุขขึ้น พึ่งพาตนเองได้ ลดอันตรายจากสารเคมี และความเป็นวัตถุนิยม ทำให้หันไปทำเกษตรแบบผสมผสาน แบบเกษตรอินทรีย์ ปลอดภัย สารเคมี มีชีวิตแบบเนิบช้า (slow life) ผลผลิตทางการเกษตรแบบอินทรีย์นี้มีแนวโน้มที่จะได้รับความนิยมนิ่ง</p>

ยุค ประเด็นหลัก	ยุคก่อนสมัยใหม่	ยุคสมัยใหม่	ยุคหลังสมัยใหม่
			ภายในประเทศและต่างประเทศและมีแนวโน้มกลับไปสนใจภูมิปัญญาไทย สมุนไพรแพทย์แผนโบราณซึ่งเรียกว่า แพทย์ทางเลือกเป็นต้น

จากตารางที่ 4.2 แสดงว่าสังคมไทยได้เปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมในยุคก่อนสมัยใหม่ไปสู่สังคมอุตสาหกรรมในยุคสมัยใหม่ และมีแนวโน้มที่จะกลับมาสนใจภูมิปัญญาไทยของยุคก่อนสมัยใหม่อีกครั้งในยุคปัจจุบันซึ่งเป็นยุคหลังสมัยใหม่ ในขณะที่คนในสังคมบางกลุ่มยังคงสนใจความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและผลิตภัณฑ์อำนวยความสะดวกลดจนการสื่อสารที่ทันสมัยในสังคมออนไลน์ และวิถีชีวิตที่เข้มข้นเกินจริงต่อไป ยุคหลังสมัยใหม่จึงเป็นยุคที่คนไทยมีความหลากหลายของกระบวนทัศน์ และมีปัญหาความแตกต่างทางความคิดรวมทั้งมีความรุนแรงในการแสดงออกทางความคิดมากกว่ายุคที่ผ่านมา

1.3 พฤติกรรมของเยาวชนในกระบวนทัศน์หลังสมัยใหม่และอิทธิพลของ

โลกาภิวัตน์ต่อพฤติกรรมของเยาวชน ดังได้วิเคราะห์ไว้ในบทที่ 2 แล้วนั้น พบว่าเยาวชนไทยส่วนที่มีกระบวนทัศน์หรือถือนั้นตกอยู่ใต้อิทธิพลของโลกาภิวัตน์และสภาพสังคมที่เป็นเกินจริงในยุคหลังสมัยใหม่ จึงก่อให้เกิดความฟุ้งเฟ้อและการประพฤติตัวออกจากกรอบของขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างอิสระเสรีในทุกเรื่อง ทั้งการแต่งกาย การเที่ยวเตร่ การประพฤติทางเพศอย่างเสรี จนเกิดปัญหาตามมา เช่น

- การใช้ความรุนแรง การแสดงออกของอารมณ์รุนแรงโดยปราศจากความยับยั้งชั่งใจในทุกด้าน เช่น การยกพวกตีกันของนักศึกษาต่างสถาบัน การทำร้ายร่างกายของคนรักเมื่อถูกปฏิเสธถึงขั้นใช้น้ำมันราดแล้วจุดไฟเผา การปล้นฆ่าชิงทรัพย์เพื่อหวังเงินมาเที่ยวเตร่ หรือซื้อหาของราคาแพง การแข่งรถจักรยานยนต์ เป็นต้น

- การประพฤติเสีทางเพศ เป็นเหตุให้เกิดปัญหาการทำแท้ง การระบาดของโรคเอดส์

- **การหลอกลวงกันทางวาจา** เช่น การใช้โทรศัพท์หลอกลวงเหยื่อให้กดเงิน จากตู้เอทีเอ็มให้ การล่อลวงกันทางอินเทอร์เน็ต หรือใช้การอ้างข้อมูลและเหตุผลลวงใจ เพื่อให้ผู้ถูกหลอกลวงเข้าใจ ผิดจนเกิดการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายอย่างยากที่จะเข้าใจกัน ด้วยต้นเหตุเพียงไม่กี่คนก็อาจเกิดปัญหาต่อผู้ถูกหลอกลวง การที่สามารถสื่อสารกันด้วยเครื่องมือสื่อสารที่ทันสมัย เช่น ทางอินเทอร์เน็ตหรือใช้โทรศัพท์มือถือ อีเมล เว็บบอร์ดหรือห้องสนทนา ฯลฯ มีผลต่อพฤติกรรมอย่างไม่น่าจะเป็นไปได้ ดังเช่น งานวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อทัศนคติและพฤติกรรมการกระทำความรุนแรงทั้งทางกายภาพและการข่มขู่รังแกผ่านโลกไซเบอร์ ของเยาวชนไทย” ขององค์กรปัญญาสัมพันธ์เพื่อการวิจัยความเห็นสาธารณะแห่งประเทศไทยร่วมกับ บริษัท ซี พี ออลล์ จำกัด (มหาชน) (ชฎาพร นาวัลย์, 2554 หน้า 11) พบว่า เด็กไทยยุคนี้หันมารังแกกันในรูปแบบใหม่ที่ชื่อ “Cyber bullying” โดยไม่ต้องใช้อาวุธพวกปืนผาน้ำไม้ เพียงใช้วาจาเท่านั้นในการต่อว่า ตำหนอ ทำให้เสียชื่อเสียง ข่มขู่ คุกคาม ล่อลวง เล่นสงครามประสาทต่อกันทางโทรศัพท์มือถือ อีเมล เว็บบอร์ด ห้องสนทนา ฯลฯ เป็นความรุนแรงที่เกิดขึ้นได้โดยไม่จำกัดสถานที่และเวลา

วิมลทิพย์ มุสิกพันธ์ หัวหน้าโครงการวิจัยฯ และอาจารย์สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว (อ้างถึงในชฎาพร นาวัลย์, 2554, หน้า 11) กล่าวถึงผลการสำรวจความคิดเห็นสาธารณะผ่านกลุ่มเยาวชนไทย อายุ 12 – 24 ปี พบว่า เยาวชนไทยร้อยละ 91.3 มีโทรศัพท์มือถือและในจำนวนนี้มีผู้เล่นอินเทอร์เน็ตด้วยร้อยละ 86.6 แสดงว่าเยาวชนไทยเกือบทุกคนสามารถเข้าถึงอุปกรณ์สื่อสารที่ทันสมัยและมีโอกาสเข้าถึงความรุนแรงดังกล่าว โดยร้อยละ 33.6 เคยเป็นผู้รังแกผู้อ่านผ่านโลกไซเบอร์ และร้อยละ 43.1 เคยถูกรังแก ผ่านช่องทางนี้ โดยร้อยละ 19.8 ของเด็กที่ถูกทำร้ายมักเล่าให้เพื่อนฟัง ร้อยละ 1.9 และ 4.9 บอกคุณครูและผู้ปกครอง

พ.ต.อ.ญาณพล ยั่งยืน รองอธิบดีกรมสอบสวนพิเศษ (DSI) และนายกสมาคมผู้ดูแลเว็บไทย (อ้างถึงใน ชฎาพร นาวัลย์, 2554, หน้า 11) ได้ยกตัวอย่างว่า เคยมีเด็กถูกรังแกด้วยวิธีไซเบอร์บูลลี่จากเพื่อนจนทนไม่ไหวต้องลาออกจากโรงเรียน หรือวัยรุ่นคนหนึ่งต้องการห้องชุดวิวสวยริมสุดทางเดิน จึงโพสต์ข้อความค่าทองจนไล่เจ้าของเดิมได้

เหล่านี้เป็นปัญหาที่ไม่ควรมองข้าม เพราะทำให้เยาวชนเห็นว่าเรื่องการทำร้ายกันในโลกไซเบอร์เป็นเรื่องปกติธรรมดาที่ใคร ๆ ก็ทำได้

- **การเสพติดเสพติด** เช่น บุหรี่ สุรา เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ ยาบ้า ยาไอซ์ ฯลฯ มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในหมู่เยาวชน โดยเฉพาะผู้หญิงซึ่งเป็นสิ่งบั่นทอนสมองและสุขภาพทุกด้านรวมทั้งสุขภาพจิต ทำลายอนาคตตนเองและประเทศชาติ

- **การเสพติดโลกไซเบอร์และโทรศัพท์มือถือ** เยาวชนไทยปัจจุบันหลงอยู่ในโลกไซเบอร์ โดยใช้เวลาส่วนใหญ่ของชีวิตอยู่กับสิ่งเหล่านี้ บางคนถึงขั้นเสพติดขาดไม่ได้ด้วยความเคยชินที่สร้างขึ้นเอง ทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาทั้งด้านสุขภาพร่างกาย เช่น การอดนอน การกินอาหารด่วน

เพื่อไม่ต้องเสียเวลา และด้านอารมณ์ที่ลุ่มหลง มัวเมากับการติดต่อสื่อสารในสังคมออนไลน์ เกม เลี้ยงคนตรี เรื่องทางเพศ ฯลฯ

- **การหลงอยู่ในสังคมที่เป็นเกินจริง** พฤติกรรมที่เยาวชนเอาแต่เที่ยวเตร่หา ความสำราญตามแหล่งบันเทิงเรีงรมย์ การใช้สินค้าราคาแพง การเปลี่ยนโทรศัพท์มือถือตามรุ่นที่ออกใหม่ ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ให้เหมือนคนอื่น ทำให้ใช้ชีวิตหาเงินอย่างผิด ๆ เช่น ลักขโมย ฉกชิง ล่อลวง หรือบริการทางเพศ เป็นต้น

1.3.1 ปัญหาการเผยแพร่ธรรมในกระบวนทัศน์สมัยใหม่ถึงหลังสมัยใหม่

ปัญหาพฤติกรรมของเยาวชนเป็นปัญหาที่ภาคการศึกษาได้พยายามแก้ไขโดยการ ปฏิรูปการศึกษาด้งได้วิเคราะห์ไว้ในบทที่ 2 หน้า แต่เมื่อเวลาผ่านไปและปัญหามิได้ลดลง จึงน่าจะมีการ พิจารณาถึงสาเหตุที่แท้จริงเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาคือสาเหตุต่อไป จากการวิเคราะห์เอกสารตามลำดับ ในบทที่ 2 พบว่า

ระบบการศึกษานับตั้งแต่แยกโรงเรียนออกจากวัดในยุคสมัยใหม่ เป็นระบบ การศึกษาตามแนวคิดของชาติตะวันตก ซึ่งต้องการส่งเสริมศิลปวิทยาการ โดยไม่สนใจศาสนา ซึ่งเป็นการ พัฒนาแบบแยกส่วน ทำให้ปลูกฝังเฉพาะความสามารถด้านสมองโดยปราศจากฐานคิดด้านศาสนา ดังนั้น จึงมีผู้นำความรู้ทางทฤษฎีของวิทยาศาสตร์ เช่น นำความรู้จากทฤษฎีสัมพันธภาพของ ไอน์สไตน์ มาสร้าง อารูปรमाणูทั้งนี้หากทุกคนมีความรู้และนำมาใช้ด้านที่เป็นคุณประโยชน์ก็จะไม่เกิดเหตุการณ์ที่มนุษย์ใช้ อารูทที่ทรงพลังทำลายล้างมาประหัดประหารกัน สังคมไทยก็เช่นกัน เมื่อไม่มีความรู้ลึกซึ้งชอบชั่วดี เกรง กลัวบาปกรรม ก็สามารถทำได้ทุกอย่าง เช่น ที่เป็นข่าวว่า มีผู้ใช้ความรู้ของนักเรียนที่ทำโครงการ วิทยาศาสตร์เกี่ยวกับการทำจรวดด้วยขวดน้ำ ไปทำจรวดใส่โทรศัพท์มือถือยิงเข้าไปให้พรรคพวกที่ค้าสาร เสพติดในคุก เป็นต้น แม้เมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาในยุคหลังสมัยใหม่ และมีเป้าหมายจะพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมแต่ปัญหาก็ยังไม่ลดลง ด้วยเหตุผล 2 ประการคือ

1.3.1.1 ปัญหาด้านวิธีการสอน ปัญหาการบูรณาการวิชาสามัญหรือความรู้ ทางด้านวิชาการต่าง ๆ กับคุณธรรมจริยธรรมและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ซึ่งยังคงมีลักษณะซอยเป็นแท่ง แบ่งเป็นตอนดังที่คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545, หน้า 27) กล่าวไว้ว่า

... นอกจากนั้นกระบวนกรเรียนวิชาต่าง ๆ ในระบบโรงเรียน ยังขาดการบูรณาการ ระหว่างวิชาสามัญ ศิลปธรรม คุณธรรม จริยธรรม คุณลักษณะที่พึงประสงค์และคุณค่านิยม อันดีงามเข้าด้วยกัน การเรียนการสอนจึงอยู่ในลักษณะซอยเป็นแท่ง แบ่งเป็นตอน ตัดตอน จากวิถีชีวิตที่แท้จริง ที่มนุษย์พึงเรียนรู้ด้วยระบบความรู้คู่คุณธรรม ...

สาเหตุที่ไม่สามารถบูรณาการวิชาการกับศาสนาเข้าด้วยกัน อาจเนื่องด้วยตัวระบบการจัดการศึกษาเองไม่เอื้อให้บูรณาการเพราะ การจัดหลักสูตรยังมุ่งพัฒนาความรู้ความสามารถตามที่ตลาดแรงงานต้องการเพื่อให้ตอบสนองความต้องการในการพัฒนาประเทศให้ก้าวทันสังคมโลกในด้านเศรษฐกิจ การผลิตนักศึกษาให้จบออกไปมีงานทำ จึงยังคงเป็นเป้าหมายหลัก อีกประการหนึ่งผู้ใช้หลักสูตร หรือผู้สอนศาสนาหากยังมีกระบวนการทัศน์สมัยใหม่ก็ยากจะสอนพระพุทธศาสนาให้บูรณาการกับวิถีชีวิตประจำวันได้เนื่องจากเหตุผล 2 ประการ คือ

- ให้ความสำคัญเนื้อหาทางวิชาการ เน้นความเป็นเลิศทางวิชาการมากกว่า เพราะเป็นความต้องการของสังคมทั่วไป
- สอนศาสนาแบบวิชาการ แม้จะมีวิชาที่เกี่ยวกับศาสนาแต่ก็เน้นสอนให้คิดวิเคราะห์หรือจดจำหลักธรรมคำสั่งสอนมากกว่าการปฏิบัติ หรือหากมีการปฏิบัติก็อาจมีการเข้าค่ายฝึกอบรมธรรมปฏิบัติสมาธิภาวนา เป็นครั้งคราว โดยไม่มีการนำมาฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นการฝึกปฏิบัติเหมือนการทดลองในห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ เมื่อผ่านไปแล้วก็กลับมาเรียนวิชาอื่น และปฏิบัติตนตามเดิม

1.3.1.2 ปัญหาด้านเนื้อหา ดังได้วิเคราะห์มาตามลำดับว่า การนับถือศาสนาและการสอนศาสนาย่อมเป็นไปตามกระบวนการทัศน์ของคนในแต่ละยุค นับตั้งแต่ยุคสมัยใหม่เป็นต้นมา สังคมเข้าสู่ยุควัตถุนิยมและบริโภคนิยม ด้วยการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุคสมัยใหม่ และการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศในยุคหลังสมัยใหม่ล้วนเป็นการสร้างสรรค์สิ่งตอบสนองข้อยุ ความต้องการของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วย รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกายและอารมณ์ทางใจทั้งสิ้น ซึ่งเป็นคนละขั้วกับพระพุทธศาสนาที่เห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ เพราะเป็นแหล่งให้กำเนิดกิเลส ตัณหา อุปาทาน อันควรลด ละ เลิก ดังนั้นในยุคสมัยที่ต้องการพัฒนาวัตถุ และต้องการเร่งเร้าการบริโภคนิยม เพื่อตัวเลขทางเศรษฐกิจ การสอนศาสนาจึงเปลี่ยนไปจากยุคก่อนสมัยใหม่ที่เน้นแก่นหรือสัจธรรมมาเป็นแค่ศีลธรรมเพื่อให้คนอยู่ร่วมกัน ในสังคมอย่างปกติเหมือนเป็นกฎของศาสนาก็เพียงพอแล้ว ซึ่งจะเห็นว่าปัญหาสังคมไม่อาจลดลงได้

ด้วยปัญหาและสาเหตุดังกล่าวงานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาปัจจัยหลัก 2 ประการคือ เนื้อหาหลักธรรมสำคัญที่ควรเน้น และวิธีการที่จะบูรณาการศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตประจำวัน

1.4 เนื้อหาหลักธรรมที่สำคัญ

เนื้อหาหลักที่สำคัญที่พุทธศาสนิกชนควรมีความรู้และความเข้าใจอย่างชัดเจนจากการวิเคราะห์ในบทที่ 2 ดังกล่าวแล้วนั้นคือ หลักอริยสัจ 4 ความเหมาะสมของหลักอริยสัจ 4 กับการแก้ปัญหาพฤติกรรมของเยาวชนในกระบวนการทัศน์หลังสมัยใหม่ หลักอริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ในรุ่งอรุณของวันเพ็ญเดือน 6 ในปีก่อนพุทธศก 45 ปี หลังจากที่พระองค์ทรง

พยายามค้นหาหลักธรรมที่สามารถดับทุกข์ของมวลมนุษย์อยู่ถึง 6 ปี หลักอริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงความเป็นจริงของชีวิตหรือธรรมชาติของชีวิตและวิธีพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิต คือความดับสนิทแห่งทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา แม้ว่าคำสอนในแต่ละครั้งที่ทรงสอนแต่ละบุคคลจะแตกต่างกันไปตามความเหมาะสม แต่ก็เป็นหนทางมุ่งตรงไปสู่ความดับทุกข์ทั้งสิ้น ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2544, หน้า 184 ; มัชฌิมนิกายมูลปณณาสก เล่มที่ 123 ข้อที่ 340, 2539, หน้า 349)

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่เหย้าไป บนดินแผ่นดินทั้งสิ้นทั้งปวง ย่อมประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างนั้นกล่าวได้ว่าเป็นยอดเยี่ยมในบรรดา รอยเท้าเหล่านั้น โดยความมีขนาดใหญ่ฉันใด กุศลธรรมทั้งสิ้นทั้งปวงก็สงเคราะห์ลงใน อริยสัจ 4 ฉะนั้น

อริยสัจ 4 จึงเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธองค์ตรัสรู้และมุ่งสอนให้มวลมนุษย์ได้บรรลุถึงจุดหมายคือความดับทุกข์ เป็นหลักสัจธรรมที่แสดงระบบคิดและแสวงหาความรู้ตลอดจนการประยุกต์ความรู้มาใช้อย่างครบวงจร ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2544, หน้า 182) กล่าวว่า

... โดยนัยนี้อริยสัจ จึงเป็นหลักธรรมที่สอดคล้องกับประวัติการแสวงหา สัจธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่การเผชิญความทุกข์ที่ปรากฏเป็นปัญหา (ทุกข์) แล้วสืบสวนหาสาเหตุ (สมุทัย) พบว่ามีทางแก้ ไม่หมดหวัง จึงกำหนด รายละเอียดหรือจุดที่ต้องการแก้ไข และกำหนดเป้าหมายให้ชัด (นิโรธ) แล้ว ดำเนินการแก้ไขตามวิธีการจนบรรลุเป้าหมายที่ต้องการนั้น (มรรค) และ... โดยนัยเดียวกันนี้ อริยสัจจึงเป็นหลักธรรมที่ยกขึ้นมาใช้ในการสั่งสอน เพื่อให้ผู้รับคำสอน ทำความเข้าใจอย่างเป็นระเบียบ มุ่งให้เกิดความสำเร็จทั้งการ สั่งสอนของผู้สอน และการประพฤติปฏิบัติของผู้รับคำสอน

จากคุณลักษณะของหลักอริยสัจ 4 ทำให้เห็นได้ว่าจะมีความเหมาะสมกับการแก้ปัญหาพฤติกรรมของเยาวชนในยุคหลังสมัยใหม่ทั้งด้านเนื้อหาและวิธีการคิดในการแก้ปัญหา กล่าวคือ การที่เยาวชนมีพฤติกรรมที่ก่อปัญหาดังกล่าวมาแล้ว เพราะการเอาอย่างพฤติกรรมของชาวตะวันตกที่แพร่เข้ามาทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ โดยขาดสติสัมปชัญญะ ขาดความรู้ถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้น ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น (ทุกข์) ไม่รู้ว่าปัญหาชีวิตนานาประการของตนเกิดจากค้นหาเป็นต้นเหตุ (สมุทัย) ให้เกิดความต้องการอยากได้สิ่งต่าง ๆ อยากกระทำการต่าง ๆ ที่ไม่เหมาะสม ขาดความรู้ถึงเป้าหมายชีวิตที่แท้จริง ไม่เคยสัมผัสความสงบร่มเย็นของจิตใจ (นิโรธ) ไม่สามารถหาวิธีจัดการกับความต้องการทะยานอยากทั้งหลายตามที่ควรจะเป็นหรือวิธีที่จะดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสม (มรรค) เพราะความรู้ด้านวิชาการเป็นความรู้ถึงสิ่งที่อยู่นอกตัวเอง และความรู้ตลอดจนประสบการณ์จากสังคมก็เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับผู้อื่น จึงขาดความรู้ความสนใจศึกษาความคิดจิตใจตลอดจนร่างกายของตนเอง หลักอริยสัจ 4 จะช่วย

ให้เห็นชีวิตตามความเป็นจริง เห็นเป้าหมายที่แท้จริงของการเกิดมาเป็นมนุษย์และแนวทางการดำเนินไปสู่เป้าหมาย ทำให้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องบนเส้นทางสู่อริยมรรค ตรงข้ามกับการเดินอยู่บนเส้นทางของอบาย นอกจากนี้หลักสัจธรรมของชีวิตที่จะต้องสอนร่วมกับหลักอริยสัจ 4 เพื่อความเข้าใจหลักอริยสัจ 4 อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น ไตรลักษณ์ ชั้น 5 आयตน 6 และปฏิจสมุปบาท ล้วนเป็นหลักธรรมที่จะทำให้เข้าใจธรรมชาติของชีวิต ความเป็นจริงของชีวิต และเป้าหมายในการดำเนินชีวิตในโลกของความเป็นจริง ซึ่งจะเป็นภูมิคุ้มกันอย่างดีในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมยุคหลังสมัยใหม่ หรือสังคมโลกาภิวัตน์

อย่างไรก็ตามแม้เนื้อหาหลักสัจธรรมจะเป็นสิ่งที่จริงแท้และสมควรที่ผู้ที่มีโอกาสพบพระพุทธศาสนาจะได้เข้าใจ แต่จำเป็นที่จะต้องมามีวิธีการหรือรูปแบบการสอนที่ทำให้เยาวชนยอมรับและปฏิบัติได้จริง

1.5 วิธีการอบรมสั่งสอนธรรม วิธีการที่สามารถบูรณาการศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตประจำวัน นั้นผู้สอนมีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเป็นแบบอย่างที่ดี เพราะทรงเป็นพระบรมครู เช่น ด้านบุคลิกภาพ

ด้านบุคลิกภาพ

- ทรงมีพระลักษณะสง่างามด้วยลักษณะของมหาบุรุษ 32 ประการ ดัง ที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (2547, หน้า 18 ; สยามมกุฎราชวิทยาลัย เล่มที่ 13, 2538, หน้า 595-596) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธวิธีในการสอนสรุปความได้ดังนี้

พระสมณโคดม มีพระรูปร่าง น่ายดู น่ายเลื่อมใส มีพระฉวีผุดผ่องยิ่งนัก วรรณะ และพระสรระดูดังพรหม น่ายดูน่ายชมน่ายกหนา

- ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ พระวาจาสุภาพ ดังที่ จังกี พรหมณ์ชมว่า พระสมณโคดม มีพระวาจาไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำงดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจ เนื้อความได้ชัดเจน

ด้านคุณธรรม

ทรงถึงพร้อมด้วย พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ

- พระปัญญาคุณ ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้แตกฉานทุกด้าน จึงสามารถเผยแผ่ศาสนาได้อย่างกว้างขวางแก่คนทุกระดับชั้น และทุกลัทธิความเชื่อ

- พระวิสุทธิคุณ ที่ทำให้ทรงเป็นที่เชื่อถือเลื่อมใสดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2547, หน้า 26) กล่าวไว้

- พระองค์เองเป็นผู้บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง ไม่กระทำความชั่วทั้งกาย วาจา ใจ ไม่มีเหตุให้ใครยกขึ้นตำหนิได้

● ทรงทำได้อย่างที่สอน คือสอนเขาอย่างไร พระองค์เองก็ทรงประพฤติปฏิบัติอย่างนั้นด้วย อย่างพุทธพจน์ที่ว่า “ตถาคตพุดอย่างใด ทำอย่างนั้น ” จึงเป็นตัวอย่างที่ดีและให้ประชาชนเชื่อมั่นในคุณค่าของในคำสอนได้

● ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน ทรงสอนผู้อื่นด้วยมุ่งหวังประโยชน์แก่เขาอย่างเดียว ไม่มีพระทัยเคลือบแฝงด้วยความหวังผลประโยชน์ส่วนตนหรืออามิสตอบแทนใด ๆ ด้วย ปรากฏในบาฬีสสูตร (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2547, หน้า 26-27 ; สยามมรณัฐส เตปิฎก เล่มที่ 22, 2538, หน้า 382)

ดูกรนาคิดา ขออย่าให้เราต้องเกี่ยวข้องกับขสเลย และขออย่าให้ขสมาเกี่ยวข้องกับเราด้วย บุคคลผู้ใดไม่ได้โดยง่ายซึ่งความสุขอันเกิดจากเนกขัมมะ สุขอันเกิดจากวิเวก สุขอันเกิดจากความสงบ สุขอันเกิดจากความตรัสรู้ เหมือนอย่างที่เราได้ บุคคลผู้นั้นจึงจะยินดีความสุขแบบอามิส สุขที่เกิดจากการหลับ และความสุขที่เกิดจากลาภ สักการะสรรเสริญ

● พระกรุณาธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธองค์นั้นเป็นที่ประจักษ์ว่ากว้างใหญ่ไพศาลต่อคนทุกชั้นวรรณะ ทรงประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ดังนี้

- ปิโย – น่ารัก (เป็นที่วางใจและรู้สึกสนิทสนม)
- ครุ – นำเคารพ (รู้สึกอบอุ่น เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย)
- ภาวนีโย – คุ้มภัย (ทรงภูมิปัญญา และความรู้อย่างแท้จริง)
- วคฺทวา – รู้จักพูด (กล่าวคำแนะนำ เป็นที่ปรึกษาที่ดี)
- วจนกฺขโม – อดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมจะรับฟัง ไม่เบื่อ)
- คมภีรญฺจ กถ กตฺตา (กล่าวชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้)
- โน จฏฺเฏน โยชเย (ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย)

จากคุณสมบัติของพระพุทธองค์ทั้งด้านบุคลิกภาพและคุณธรรมหากผู้สอนศาสนาทั้งพระสงฆ์และครูอาจารย์มีบุคลิกภาพที่น่าศรัทธาเลื่อมใส มีคุณธรรม คือมีภูมิปัญญาที่สามารถสั่งสอนเยาวชนได้ถูกต้อง เป็นผู้มีคุณประพฤติปฏิบัติไม่ต่างพร้อม คือสอนเขาอย่างไรก็ทำอย่างนั้น มีความเป็นกัลยาณมิตรต่อเยาวชน และหวังผลประโยชน์ต่อผู้ที่ตนสอนอย่างแท้จริง ก็จะเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการที่จะพยายามหาวิธีที่เหมาะสมในการบูรณาการพระพุทธศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันต่อไป

ด้านวิธีการสอน

จากการค้นคว้าเอกสาร พบว่า การเข้าถึงสังฆธรรมคือการค้นพบแหล่งปัญญาของตนเอง โดยการเรียนรู้และผ่านการปฏิบัติวิปัสสนาอย่างถูกต้อง

ระดับความรู้ที่มนุษย์มีอยู่ แบ่งได้ 3 ระดับคือ

- **ระดับสัญชาตญาณ** คือความรู้ระดับจิตไร้สำนึกที่คนและสัตว์มีเหมือนกัน คือ การแสวงหาอาหาร การแสวงหาที่อยู่อาศัย การหนีภัยหรือความกลัวตาย และการสืบพันธุ์
- **ระดับปรัชญาญาณ** คือความรู้ระดับจิตรู้สำนึก ที่ได้จากการศึกษาวิชาการต่าง ๆ ตลอดจนความรู้ที่จะคอยควบคุมอำนาจของสัญชาตญาณให้แสดงออกอย่างเหมาะสมในการอยู่ร่วมกันในสังคม จะเห็นว่าระบบศีลธรรมก็เป็นระบบที่สร้างจิตรู้สึกนึกหรือปรัชญาญาณเพื่อให้สังคมสงบสุข แต่ถ้าผลอสติเมื่อใด สัญชาตญาณก็จะปรากฏออกมา เพราะบทบาทของศีลธรรมทำได้แค่ปรัชญาญาณหรือระดับที่ทำให้คนมีความรู้ว่าจะทำอะไรจึงจะอยู่ในสังคมได้ ระบบการศึกษาด้านวิชาการต่าง ๆ ก็สามารสร้างปรัชญาญาณให้มนุษย์ได้แต่ไม่สามารถทำให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ได้
- **ระดับปัญญาญาณ** คือความรู้ระดับจิตเหนือสำนึก ซึ่งเป็นปัญญาที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบว่าจะสามารถยกจิตมนุษย์ให้หลุดพ้นจากอำนาจของความคิดปรุงแต่ง และความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตน ตามความเป็นจริงมนุษย์มีปัญญาระดับนี้อยู่แล้ว เพียงแต่ถูกบดบังด้วยอำนาจของกิเลส ตัณหา อุปาทาน หากได้มีการพัฒนาอย่างถูกต้องก็จะสามารถเกิดปัญญาญาณได้

การพัฒนามนุษย์ให้ถึงขั้นปัญญาญาณ

ระบบการศึกษาของมนุษย์นับจากยุคสมัยใหม่จนถึงยุคหลังสมัยใหม่ เป็นการพัฒนามนุษย์ให้เกิดปรัชญาญาณทั้งสิ้น เพราะเป็นการศึกษาที่ทำให้เกิดความรู้ และความคิด ปัญญาที่เกิดจากศึกษาเล่าเรียนมี 2 อย่างคือ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง เรียกว่าสุตตมปัญญา ปัญญาที่เกิดจากคิดพิจารณาด้วยเหตุผล การวิเคราะห์ วิจัย วิจารณ์ จนเกิดความรู้ความเข้าใจ เรียกว่า จินตามยปัญญา ปัญญาทั้ง 2 ชนิดนี้เป็นปัญญาระดับปรัชญาญาณ ดังนั้นการศึกษาเล่าเรียนวิชาการด้านต่าง ๆ รวมทั้งวิชาการด้านศาสนาในด้านปริยัติจึงพัฒนามนุษย์ได้แค่ระดับปรัชญาญาณ แต่ไม่ทำให้เกิดสันติสุขทั้งส่วนตนและสังคมเพราะไม่เกิดปัญญาที่เข้าถึงสัจธรรม คือ ระดับปัญญาญาณ

จุดด้อยของระบบการศึกษาของมนุษย์คือการไม่สามารถพัฒนาปัญญาญาณของมนุษย์ จึงเป็นที่มาของปัญหาต่าง ๆ ที่มนุษย์ที่มีปรัชญาญาณสูงแต่ขาดปัญญาญาณสร้างขึ้นด้วยความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาสร้างสิ่งที่ทำลายมวลมนุษย์และสภาพแวดล้อมตลอดจนโลกของตนเอง การพัฒนาปัญญาญาณนั้น พระพุทธชนันท์ทิกขุ (2551, หน้าพจนานิตเทศ) กล่าวว่า

“การเข้าถึงสัจธรรม ก็คือการค้นพบแหล่งปัญญาญาณของตน โดยได้เรียนรู้และผ่านการปฏิบัติวิปัสสนาอย่างถูกต้อง” การปฏิบัติวิปัสสนาอย่างถูกต้องคือ สติปัฏฐาน 4 ซึ่งมีพุทธพจน์กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นมรรคเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์
ทั้งหลาย เพื่อข้ามพ้นโศกะและปริเทวะ เพื่อความอัสคงแห่งทุกข์และ
โทมนัส เพื่อบรรลุโลกุตตรมรรค เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน นี้คือ
สติปัฏฐาน 4

สติปัฏฐาน 4

เป็นการปฏิบัติโดยใช้สติตามคู่มือใน 4 ด้านคือ

1. กายานุปัสสนา การตามคู่มือทันกาย ในอริยาบถต่าง ๆ ให้เห็นชัดตามที่เป็นจริง
2. เวทนานุปัสสนา การตามคู่มือทันเวทนาที่เกิดขึ้น
3. จิตตานุปัสสนา การตามคู่มือทันจิตว่าในขณะที่นั้น ๆ จิตตนเป็นอย่างไรตามที่
จริงโดยไม่เกร็ง เฟ็ง บังคับ คือดูตามสภาวะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง
4. ธัมมานุปัสสนา การตามคู่มือทันธรรม เช่น รู้ชัดในขั้น 5 นิเวศน์ โพธฉกค์
อริยสัจ เป็นต้น

จากใจความย่อของสติปัฏฐาน จะเห็นว่าสติปัฏฐาน (รวมทั้งวิปัสสนาด้วย) ไม่ใช่หลักการที่
จำกัดว่าต้องปลีกตัวหลบหนีไปนั่งปฏิบัติอยู่นอกสังคม หรือเฉพาะเวลาตอนใดตอนหนึ่ง โดยเหตุนี้ท่านผู้รู้จึง
สนับสนุนให้นำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันทั่วไป

การปฏิบัติสติปัฏฐาน 4 ในชีวิตประจำวัน

จากการศึกษาการปฏิบัติของสำนักปฏิบัติธรรมโดยทั่วไป พบว่าวิธีปฏิบัติมี 2 รูปแบบหลัก
คือ

แบบที่เน้นสมาธิหรือสมถะ - วิปัสสนา คือวิธีปฏิบัติที่มีรูปแบบการฝึกสมาธิของแต่ละ
สำนักแตกต่างกันไป มีจุดหมายให้บำเพ็ญสมาธิให้จิตสงบแน่วแนจนเข้าถึงภาวะที่เรียกว่า ฉานหรือ
สมาบัติขั้นต่าง ๆ แล้วจึงเข้าสู่ขั้นใช้ปัญญาพิจารณาจัดกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นในชั้นอาสวกขยญาณ รูปแบบที่นัก
ปฏิบัติธรรมปฏิบัติจะเป็นการเข้าวัดหรือสำนักวิปัสสนากรรมฐานเป็นเวลา 3 วัน 7 วัน 15 วัน 1 เดือน
หรือตามที่ต้องการ ซึ่งจะเห็นว่าเหมาะสำหรับผู้ที่มีความตั้งใจที่จะปลีกตัวไปได้ หรือผู้ที่ออกบวชสำหรับ
นักศึกษาที่มีการพาไปเข้าค่ายปฏิบัติธรรมเป็นครั้งคราวไม่อาจหวังผลในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้

แบบที่เน้นการเจริญสติ เป็นวิธีการที่เน้นให้สติมีบทบาทสำคัญในการรู้สึกตัว รู้กายรู้ใจ
ตามความเป็นจริง รู้ทันว่าเกิดอะไรขึ้นกับกาย รู้ทันว่าเกิดอะไรขึ้นที่ใจ เป็นการดูให้เห็นสิ่งที่กำลังเกิด
ขึ้นกับกายกับใจแบบตรงไปตรงมาอย่างต่อเนื่องและเป็นปัจจุบัน ทุกอริยาบถของการกระทำ พุค คิด ซึ่ง
ต้องประกอบด้วย สติ คือความรู้สึกตัวและสัมปชัญญะ คือความรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่ภายในใจของตน
การเจริญสติเป็นเหตุใกล้ให้เกิดผลในทางธรรมตามมา คือสัมมาสติ อินทรีย์สังวรศีล สัมมาสมาธิ ปัญญา

และวิมุตติ การเจริญสติเป็นสิ่งเดียว ที่เราทำได้เพราะเป็นการสร้างเหตุให้เกิดผลในลำดับต่าง ๆ เช่น ขณะกำลังทำงานมีเสียงเพลงดังมากมากระทบหู รู้สึกรำคาญก็กำหนดจิตดูที่รำคาญนั้นจนเห็นว่า เมื่อรูป (เสียง) มากระทบนาม (ใจ) ก็เกิดความสั้นไหว (รำคาญ) เมื่อดูไปนาน ๆ ความรำคาญก็เริ่มหายไปจะเห็นการเกิด – ดับ แล้วเกิดรำคาญขึ้นมาอีก แล้วหายไป ดูไปเรื่อย ๆ จะเห็นว่ามันเกิดขึ้นแล้วดับไป เมื่อจิตตั้งมั่นมากขึ้น จะเห็นความทุกข์ (ความรำคาญ) เกิดขึ้นแล้วค่อย ๆ ลดลง แล้วหายไป (อนิจจัง) ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ (ทุกข์) บางครั้งอาจตั้งอยู่นาน อยากให้ดับก็ไม่ดับ แต่เมื่อค่อย ๆ ดับแล้วอยากให้เกิดก็ไม่เกิด ไม่อาจบังคับบัญชาได้ เริ่มเข้าใจอนัตตาคด้วยตนเอง เมื่อเห็นไตรลักษณ์ไปเรื่อย ๆ เจริญสติไปเรื่อย ๆ วันหนึ่งมีสิ่งมากระทบอารมณ์ สติมาทันจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เริ่มเข้าใจว่า ทุกข์ที่เราเฝ้าดูนั้น เมื่อรู้ทุกข์ ทุกข์ก็ดับไป (ทุกข์) เกิดการดับว่างทำให้เกิดปัญญาเห็นต้นเหตุที่จิตร้อนรน (สมุทัย) เมื่อจิตละสมุทัย ก็ต้นเหตุแห่งทุกข์ก็จะเกิดความดับเย็น (นิโรธ) การดำรงชีวิตจึง เป็นปกติสุข ไม่มีกิเลสมาชักชวนให้ก่อเวร จึงเกิดเป็นสัมมาทั้ง 8 ในอริยมรรคอย่างสมบูรณ์ การเจริญสติเป็นการปฏิบัติธรรมที่สามารถปฏิบัติในวิถี

ชีวิตประจำวันทุกขณะ คือรู้ตัวในการกระทำ พุด คิด อยู่เสมอ โดยไม่ต้องปลีกตัวจากภารกิจประจำวันของตน จึงสามารถบูรณาการเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันตลอดจนการเรียนวิชาการต่าง ๆ ให้ได้ผลดีขึ้น เนื่องจากสติเมื่อเจริญได้มาก ๆ ก็ทำให้เกิดสมาธิที่สามารถใช้ในการศึกษาเล่าเรียน การทำงานได้ดีขึ้น

ดังนั้นการบูรณาการศาสนาเข้ากับการศึกษาจึงสามารถทำได้ด้วยการสอนให้นักศึกษาเจริญสติในขณะที่ศึกษาเล่าเรียนและการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการของเยาวชนที่ไม่ชอบอยู่ในกรอบ เพราะการเจริญสติระดับแรกเป็นเพียงชักชวนให้ดูกาย ดูจิตของตนเอง โดยปราศจากรูปแบบที่บังคับให้นั่งหลับตานั้น ๆ หรือเดินจงกรมแบบมีรูปแบบเฉพาะ และการมีสติรู้ตัวในการกระทำ พุด คิด ก็จะมีประโยชน์ในการเตือนตนเอง โดยไม่ต้องให้ใครคอยว่ากล่าวตักเตือน เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้สามารถดำรงชีวิตท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ และสภาพสังคมไทยที่เยาวชนขาดผู้ปกครองคอยดูแลให้ความอบอุ่น การฝึกเจริญสติจะช่วยสร้างความเข้มแข็งของจิตใจ และเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การเรียนรู้สังขธรรมด้วยตนเองโดยการ “เห็น” จากภายในจนเกิดปัญญาญาณ ซึ่งจะต่างจากการที่เรียนรู้จากตำรา หรือบอกเล่าของครูอาจารย์ที่ทำให้เกิดแค่ปริชาญาณ ที่มักจะรู้รอบสิ่งภายนอกตัว แต่ไม่รู้จักตนเองอย่างแท้จริง จึงพยายามแสวงหาวัตถุมากลบทุกข์ของตนไม่อาจพบความสุขที่แท้จริงในจิตใจของตนได้

จากการวิเคราะห์หารูปแบบการอบรมอริยสัง 4 มาโดยลำดับ ผู้วิจัยจึงเลือกรูปแบบการสอนอริยสัง 4 โดยการเจริญสติ ส่วนรายละเอียดเนื้อหาและกิจกรรมการฝึกอบรม จะสังเคราะห์ร่วมกับผลการวิเคราะห์แบบสอบถามความรู้พื้นฐานด้านสังขธรรมเจตคติต่อพระพุทธศาสนา และรูปแบบการฝึกอบรมที่นักศึกษากลุ่มตัวอย่างเสนอแนะต่อไป

2. การวิจัยเชิงปริมาณ

การวิจัยในส่วนนี้ใช้แบบสอบถามเกี่ยวกับพื้นฐานความรู้ความเข้าใจสังขรณ์ในพระพุทธศาสนา และความสามารถนำหลักธรรมเข้าไปอยู่ในหลักคิดในวิถีชีวิตประจำวัน เจตคติและความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบการอบรมธรรมกับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ 567 คนและมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ 83 คน ได้วิเคราะห์ข้อมูลในด้านต่าง ๆ ดังนี้

2.1 ความรู้ความเข้าใจหลักสังขรณ์ในพระพุทธศาสนา

2.2 ความสามารถนำหลักธรรมเข้าไปอยู่ในหลักคิดในวิถีชีวิตประจำวัน

2.3 ความรู้ความเข้าใจพื้นฐานในวิถีปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชน

2.4 เจตคติและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา

2.5 ความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบและวิธีฝึกอบรมธรรม

อนึ่งการนำเสนอการวิเคราะห์ข้อมูลจะแยกเสนอข้อมูลของกลุ่มตัวอย่างจากมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ และมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ เนื่องจากทั้งสองแห่งอยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ข้อมูลเฉพาะของแต่ละแห่งอาจเป็นประโยชน์ในการพัฒนานักศึกษาในแห่งนั้น ๆ ต่อไป การนำเสนอจะเสนอภาพรวมในฐานะตัวแทนของแต่ละแห่งส่วนข้อมูลแยกแต่ละคณะจะได้เสนอไว้ในภาคผนวก ข

2.1 ความรู้ความเข้าใจหลักสังขรณ์ในพระพุทธศาสนา ผลการวิเคราะห์ความรู้ความเข้าใจหลักสังขรณ์ในพระพุทธศาสนาของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ และมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ ดังตารางที่ 4.3

ตารางที่ 4.3 แสดงค่าร้อยละของความคิดเห็นเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจหลักสังขรณ์ใน

พระพุทธศาสนา ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน

และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี							
	กรุงเทพฯ				สมุทรปราการ			
	ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย		ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือ นิพพาน	460	81.13	107	18.87	66	79.52	17	20.48

ตารางที่ 4.3 แสดงค่าร้อยละของความคิดเห็นเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจหลักสัจธรรมใน

พระพุทธศาสนา ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน

และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน (ต่อ)

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี							
	กรุงเทพฯ				สมุทรปราการ			
	ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย		ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
2. พระพุทธเจ้าตรัสรู้หลักอริยสัจ 4 ซึ่งได้แก่ ทุกข์ (ความทุกข์)ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ทุกข นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)	526	92.77	41	7.23	70	84.34	13	15.66
3. ทุกข์ ในหลักอริยสัจ 4 ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก และความไม่สมหวัง	534	94.18	33	5.82	67	80.72	16	19.27
4. เหตุแห่งทุกข์ คือ ตัณหา 3 ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา	527	92.95	40	7.05	63	75.90	20	24.10
5. นิพพาน คือ การดับกิเลสและกองทุกข์	527	92.95	40	7.05	62	74.70	21	25.30
6. ทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ 8	512	90.30	55	9.70	67	80.72	16	19.27
7. หลักไตรลักษณ์ คือ ลักษณะ 3 ได้แก่ อนิจจตา (ความเป็นของไม่เที่ยง) ทุกขตา (ความเป็นทุกข์) อนัตตา (ความเป็นของไม่ใช่ตน)	539	95.06	28	4.94	75	90.36	8	9.64
8. การปฏิบัติธรรม คือ การควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้เกิดกิเลส ตัณหา อุปาทาน	488	86.07	79	13.93	65	78.31	18	21.67
9. พระพุทธศาสนาเชื่อว่า การดับกิเลสและกองทุกข์ คือ ความสุขอย่างแท้จริง (นิพพาน)	482	85.01	85	14.99	70	84.34	13	15.67

ตารางที่ 4.3 แสดงค่าร้อยละของความคิดเห็นเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจหลักสัจธรรมใน

พระพุทธศาสนา ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน

และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน (ต่อ)

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี							
	กรุงเทพฯ				สมุทรปราการ			
	ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย		ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
10. พระพุทธศาสนาสอนว่า ตัวคนที่แท้จริงไม่มี มีแค่ขั้น 5 ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ	449	79.19	118	20.81	66	79.52	17	20.48
11. ความยึดมั่นตัวตน ของคน เป็นเหตุแห่งทุกข์	501	88.36	66	11.64	60	72.29	23	27.71
12. ที่ว่าชีวิตคือการต่อสู้ คือสู้กับกิเลสตัณหา	456	80.42	111	19.58	54	65.06	29	34.94
13. ความไม่ประมาท คือ รู้อยู่เสมอว่าคนเรานั้นตายได้ และต้องตาย ต้องเร่งสร้างกุศล	469	82.72	98	17.28	66	79.52	17	20.48
14. หลักสัจธรรมที่พระเจ้าตรัสรู้ คือ หลักหรือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ	504	88.89	63	11.11	63	75.90	20	24.10
15. พระพุทธเจ้ารู้กฎธรรมชาติจากการ “เห็น” ด้วยญาณ	368	64.90	199	35.10	51	61.45	32	38.56
16. หลักสัจธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นความจริงทุกยุคสมัย	456	80.42	111	19.58	62	74.70	21	25.30
17. เสียงเพลง หรือเสียงคำ กัมมาจากการสิ้นสละเทือนของโมเลกุลในอากาศจึงมีค่าเท่ากัน	335	59.08	232	40.92	36	43.37	47	56.63
18. ชาวพุทธเชื่อว่ายิ่งปรุงแต่งก็ยิ่งทุกข์	491	86.60	76	13.40	52	62.65	31	37.35
19. การมีชีวิต คือการแสดงบทบาทสมมติตั้งแต่เกิดจนตาย	480	84.66	87	15.34	56	67.47	27	32.53
ค่าเฉลี่ย		84.30		15.70		74.25		25.75

จากตารางที่ 4.3 แสดงว่านักศึกษาทั้งจากมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ และ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ มีความรู้ความเข้าใจในหลักสัจธรรมในพระพุทธศาสนาอยู่ในเกณฑ์ดี และค่อนข้างดีตามลำดับ ($\bar{x} = 84.30$ และ 74.25) ส่วนข้อ 17 ซึ่งเป็นสัจธรรมเกี่ยวกับเสียงและการควบคุมผัสสะ นักศึกษาทั้งสองแห่งยังมีความเข้าใจอยู่ในเกณฑ์ปานกลางและค่อนข้างต่ำตามลำดับ ($\bar{x} = 59.08$ และ 47.07)

ตารางที่ 4.4 แสดงค่าร้อยละของความคิดเห็นเกี่ยวกับการนำหลักสัจธรรมเข้าไปอยู่ในหลักคิดในวิถี

ชีวิตประจำวัน ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน และ นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี							
	กรุงเทพฯ				สมุทรปราการ			
	ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย		ใช่/เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. มีข่าวว่าตำรวจจับชายคนหนึ่ง ที่ข่มขืนแล้วฆ่าเด็กหญิงวัย 4 ขวบได้แล้ว ท่านคิดว่าน่าจะนำไปประหารชีวิตต่อหน้าประชาชนให้สาสม	208	36.68	359	63.32	42	50.61	41	49.39
2. การชกมวยเป็นกีฬาที่น่าสนับสนุน	332	58.55	235	41.45	48	57.83	35	42.17
3. การพูดเท็จเพื่อช่วยคนอื่นไม่ถือว่าผิดศีล	260	45.86	307	54.14	43	51.81	40	48.19
4. การขายเหล้าป่นเป็นอาชีพสุจริต	232	40.92	335	59.08	39	46.99	44	53.01
5. คุณแจ้วไปจ่ายตลาด แม่ค้าทอนเงินเกินมา 100 บาท คุณแจ้วถือว่าได้ลาภไม่ผิดศีลเพราะเขาให้เราเอง	252	44.44	315	55.56	40	48.19	43	51.81

ตารางที่ 4.4 แสดงค่าร้อยละของความคิดเห็นเกี่ยวกับการนำหลักสูตรฯเข้าไปอยู่ในหลักสูตรในวิถี

ชีวิตประจำวัน ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน และ

นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน (ต่อ)

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี							
	กรุงเทพฯ				สมุทรปราการ			
	ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย		ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
6. ไม่มีใครสามารถรักษาสี 5 ได้ในยุคโลกาภิวัตน์	258	45.50	309	54.50	38	45.78	45	54.22
สถานการณ์สมมติที่ 1 บี หญิงสาวสวยแต่ฐานะทาง บ้านค่อนข้างยากจน เธอปรึกษา เพื่อน ๆ ว่าอยากหางานทำ เพื่อ จะได้มีเงินเสียค่าเล่าเรียนและ ผ่อนค่าโทรศัพท์รุ่นใหม่ ท่านเห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วย กับคำแนะนำข้อใด								
7. โก๊ เนะนำให้ทำงานเสิร์ฟ เบียร์ตอนเย็นถึงตอนกลางคืน เพราะยังเขียร์ให้แขกดื่มมาก เท่าไร ก็ยังมีรายได้ดีมากเท่านั้น	244	43.03	323	56.97	52	62.65	31	37.35
8. เอก เนะนำให้ไปสมัครเป็น แคชเชียร์เก็บเงินตาม ห้างสรรพสินค้าตอนเย็น เพราะ งานเลิกไม่ดึกเกินไป มีเวลาดู หนังสือ	451	79.54	116	20.46	74	89.16	9	10.84
9. เอ เนะนำให้คิดก่อนว่า เป้าหมายของการหางานทำเพื่อ อะไร จะเรียนให้จบหรือจะหา เงินซื้อของแพงๆ	529	93.30	38	6.70	78	93.98	5	6.02

ตารางที่ 4.4 แสดงค่าร้อยละของความคิดเห็นเกี่ยวกับการนำหลักสัจธรรมเข้าไปอยู่ในหลักคิดในวิถี

ชีวิตประจำวัน ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน และ

นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน (ต่อ)

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี							
	กรุงเทพฯ				สมุทรปราการ			
	ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย		ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
15. ดีใจที่จะได้คะแนนดีต้องไป แน่ ๆ	277	48.85	290	51.15	43	51.81	40	48.19
16. พนันกับเพื่อนว่า อาจารย์จะ ออกหรือไม่	245	43.21	322	56.79	34	40.96	49	59.04
17. พยายามดูหนังสือเอาเอง เพราะถ้ารู้จริงก็ต้องทำข้อสอบ ได้	484	85.36	83	14.64	62	74.70	21	25.30
ค่าเฉลี่ยข้อความเชิงบวก		86.69		13.31		85.85		14.15
ค่าเฉลี่ยข้อความเชิงลบ		52.51		47.49		60.33		39.67

จากตารางที่ 4.4 ค่าเฉลี่ยของความเห็นด้วยต่อข้อความเชิงบวกของนักศึกษาทั้งสองแห่งอยู่ในเกณฑ์ดี ค่าเฉลี่ยเห็นด้วยต่อข้อความเชิงลบอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง ซึ่งนักศึกษาของมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ มีความเห็นใกล้เคียงกันคือ 52.51 และ 60.33 ตามลำดับ แสดงว่าวิถีคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของกลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 แห่งน่าจะคิดตามเหตุผลของตนตามความรู้และประสบการณ์ในยุคปัจจุบันมากกว่าการนำธรรมะมาเป็นหลักในการคิด

2.3 ความรู้ความเข้าใจพื้นฐานในวิถีปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชน ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ ปรากฏในตารางที่ 4.5

ตารางที่ 4.5 แสดงค่าร้อยละของความคิดเห็นเกี่ยวกับความรู้ ความเข้าใจพื้นฐานในวิธีปฏิบัติตนใน
ฐานะพุทธศาสนิกชนของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน
และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี							
	กรุงเทพฯ				สมุทรปราการ			
	ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย		ใช่ / เห็นด้วย		ไม่ใช่/ไม่เห็นด้วย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. กำหนดตัวเองเวลาพูดกับพระสงฆ์คือ อาตมา	256	45.15	311	54.85	27	32.53	56	64.47
2. คำที่ใช้แทนพระสงฆ์ คือ พระคุณเจ้า	505	89.07	62	10.93	66	79.52	17	20.48
3. คำที่ใช้เวลาพูดถึงพระสงฆ์คือ ท่าน	536	94.53	31	5.47	71	85.54	12	14.46
4. การกราบพระพุทธรูป คือ กราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ 3 ครั้ง	553	97.53	14	2.47	78	93.98	5	6.02
5. การกราบพระสงฆ์กราบ 1 ครั้ง	474	83.60	93	16.40	62	74.70	21	25.30
6. การจุดธูปบูชาพระควรรจุด 9 ดอก	282	49.74	285	50.26	42	50.60	41	49.40
7. สมุหนามที่ใช้กับพระสงฆ์คือ องค์ เช่น พระเดินมา 3 องค์	511	90.12	56	9.88	67	80.72	16	19.28
8. คำกล่าวเชื้อเชิญพระสงฆ์ใช้คำว่า นิมนต์	536	94.53	31	5.46	70	84.34	13	15.66
9. เวลาพูดโทรศัพท์กับพระขึ้นต้นด้วย นมัสการ	530	93.47	37	6.53	69	83.13	14	16.87
ค่าเฉลี่ยข้อความเชิงบวก		93.82		6.18		85.30		14.70
ค่าเฉลี่ยข้อความเชิงลบ		67.15		32.85		59.64		40.36

จากตารางที่ 4.5 แสดงว่าความรู้ความเข้าใจพื้นฐานของนักศึกษาเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชน ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ อยู่ในเกณฑ์ดี ($\bar{x} = 93.82$ และ 85.30 ตามลำดับ) ส่วนข้อความเชิงลบ นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ เห็นด้วย ต่อข้อความเชิงลบด้วยค่าเฉลี่ย 67.15 และ นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ เห็นด้วยต่อข้อความเชิงลบ ด้วยค่าเฉลี่ย 59.64 ซึ่งแสดงว่ายังมี ความเข้าใจที่ผิดพลาดอยู่

2.4 เจตคติและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ผลการวิเคราะห์ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ประเมินผลตามเกณฑ์ต่อไปนี้

ค่าน้ำหนัก	ความหมาย
4.50 – 5.00	มากที่สุด
3.50 – 4.49	มาก
2.50 – 3.49	ปานกลาง
1.00 – 1.49	น้อยที่สุด

ตารางที่ 4.6 แสดงค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และความหมายของเจตคติและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี					
	กรุงเทพฯ			สมุทรปราการ		
	$\bar{x}$	S.D.	เกณฑ์	$\bar{x}$	S.D.	เกณฑ์
1. พระพุทธเจ้าทรงมีอยู่จริงในครั้งพุทธกาล	4.42	0.6	มาก	4.31	.64	มาก
2. หลักธรรมในพระพุทธศาสนายังคงทันสมัยในยุคปัจจุบัน	3.92	1.24	มาก	4.01	.74	มาก
3. กฎแห่งกรรมเป็นกฎที่เที่ยงตรงทุกกรณี	3.91	0.88	มาก	3.61	.92	มาก
4. นรกสวรรค์เป็นความเชื่อที่มงาย	3.19	1.04	ปานกลาง	3.13	1.10	ปานกลาง
5. ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว	3.86	0.98	มาก	3.69	0.85	มาก
6. คนทำอะไรย่อมได้รับผลที่ตนทำ	3.86	0.93	มาก	3.78	0.67	มาก

ตารางที่ 4.6 แสดงค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และความหมายของเจตคติและความศรัทธาต่อ
พระพุทธศาสนา ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน
และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน (ต่อ)

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี					
	กรุงเทพฯ			สมุทรปราการ		
	$\bar{x}$	S.D.	เกณฑ์	$\bar{x}$	S.D.	เกณฑ์
7. พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่บรรลุนิพพาน	2.83	1.28	ปาน กลาง	2.28	1.00	ปาน กลาง
8. ยังมีอริยสงฆ์ในปัจจุบัน	3.57	1.04	มาก	3.45	0.95	ปาน กลาง
9. การคิดว่า คนเราตาย และต้องตายทำให้ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต	3.96	0.79	มาก	3.93	0.87	มาก
10. ไม่ควรแผ่เมตตาให้โจร ควรจับมาลงโทษให้สาสมกับความผิด	3.23	1.43	ปาน กลาง	2.61	1.07	ปาน กลาง
11. หากไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตนก็ไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้ในยุคนี้	3.09	1.20	ปาน กลาง	2.84	1.18	ปาน กลาง
12. เกิดมาทั้งทีอยากทำอะไรก็รีบทำตายแล้วก็ดับสูญ	2.92	1.46	ปาน กลาง	3.25	1.19	ปาน กลาง
13. คนทุกคนมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ หมายความว่า กรรมทำให้เกิดมาเป็นเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน	4.04	0.95	มาก	3.92	0.84	มาก
14. การถือศีลช่วยให้ได้ลาภยศ สรรเสริญ สุข ความร่ำรวยและได้เกิดในสวรรค์	3.38	1.07	ปาน กลาง	3.85	0.64	มาก
15. หลักธรรมในพระพุทธศาสนาสามารถปฏิบัติได้ในยุคโลกาภิวัตน์	3.43	0.93	ปาน กลาง	3.95	0.57	มาก

ตารางที่ 4.6 แสดงค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และความหมายของเจตคติและความศรัทธาต่อ พระพุทธศาสนา ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน (ต่อ)

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี					
	กรุงเทพฯ			สมุทรปราการ		
	$\bar{x}$	S.D.	เกณฑ์	$\bar{x}$	S.D.	เกณฑ์
16. การสอนความเป็นจริงของชีวิตตาม สัจธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นการ ชัดขวางความเจริญและการพัฒนาชาติ	3.75	0.89	มาก	3.53	1.03	มาก
17. พระพุทธศาสนามุ่งความเจริญทาง จิตใจมากกว่าวัตถุ	4.18	0.70	มาก	4.10	0.68	มาก
18. ปัญหาที่มนุษย์ควรพัฒนาคือการ มองสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงว่าเป็น อนัตตา คือ ไม่มีตัวตนที่แท้จริง สรรพ สิ่งไม่อาจยึดมั่นถือมั่นได้	3.80	0.81	มาก	3.80	0.81	มาก
ค่าเฉลี่ย	3.63	1.01	มาก	3.63	0.87	มาก

จากตารางที่ 4.6 แสดงให้เห็นว่าเจตคติและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ของกลุ่มตัวอย่างทั้งสองแห่งอยู่ในเกณฑ์ดี ($\bar{x} = 3.63$ และ 3.56)

2.5 ความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบและวิธีการอบรมธรรม วิเคราะห์จากความถี่ของคำตอบที่มีความหมายใกล้เคียงกันอยู่ในกลุ่มเดียวกัน

ตารางที่ 4.7 แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบและวิธีการอบรมธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัย

ราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี

สมุทรปราการ จำนวน 83 คน

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี					
	กรุงเทพฯ			สมุทรปราการ		
	ความคิดเห็น	ความถี่	ร้อยละ	ความคิดเห็น	ความถี่	ร้อยละ
1. เนื้อหา หลักสูตรที่อบรม ควรเกี่ยวข้องกับ เรื่องใด	<ul style="list-style-type: none"> ● เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ● การใช้ชีวิตในอนาคต ● เรื่องกรรม ● อริยสัจ 4 ● เรื่องที่ทำให้เป็นคนดี ● เรื่องความรู้ผิดชอบชั่วดี ● เรื่องทั่ว ๆ ไปในสังคม 	485 478 475 471 226 211 11	85.53 84.30 83.77 83.06 39.85 37.21 1.94	<ul style="list-style-type: none"> ● เกี่ยวกับการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน ● เกี่ยวกับผลของกรรม ● เกี่ยวกับความสามัคคี ● เกี่ยวกับบุญการี 	72 71 11 9	86.74 85.54 13.25 10.84
2. ผู้ให้การ ฝึกอบรมควรมี บุคลิกลักษณะ อย่างไร	<ul style="list-style-type: none"> ● มีความรู้ น่าเชื่อถือ ● มีความสามารถในการพูดไม่น่าเบื่อ ● มีความสงบ น่าศรัทธา ● มีจิตวิทยา ● เป็นผู้ฟังที่ดี 	559 554 495 488 387	98.88 97.70 87.30 86.06 68.25	<ul style="list-style-type: none"> ● มีความสามารถในการพูด ● ไม่เจ้าอารมณ์ ● มีจิตใจเป็นธรรม 	75 72 69	90.36 86.74 83.13
3. วิธีการฝึกอบรม ควรใช้วิธีใด	<ul style="list-style-type: none"> ● มีกิจกรรมสนุกสนาน ● นักศึกษามีส่วนร่วม ● ให้ความรู้แทรกความบันเทิง ● ไม่ใช้วิธีบังคับให้หนึ่งนึ่ง ๆ 	561 560 551 550	98.94 98.76 97.17 97.00	<ul style="list-style-type: none"> ● มีกิจกรรมประกอบการบรรยาย ● ฝึกสมาธิ ● นำเสนอเรื่องจริง ● ให้ช่วยสังคม 	79 46 21 9	35.18 55.42 25.30 10.84
4. กิจกรรมในการ ฝึกอบรม ควรมี กิจกรรมอะไรบ้าง	<ul style="list-style-type: none"> ● เล่นเกม ● นั่งสมาธิ เดินจงกรม ● กิจกรรมกลุ่ม ● เปิดเผยความคิดและการกระทำต่อผู้อื่น 	553 510 508 48	97.53 83.94 89.59 8.46	<ul style="list-style-type: none"> ● มีเกมให้เล่น ● ฝึกปฏิบัติทางใจ ● ดูชีวิตในเรือนจำ ● นักศึกษามีส่วนร่วม 	75 40 12 70	90.36 48.19 14.45 84.33

ตารางที่ 4.7 แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบและวิธีการอบรมธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพฯ จำนวน 567 คน และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี สมุทรปราการ จำนวน 83 คน (ต่อ)

ข้อความ	นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี					
	กรุงเทพฯ			สมุทรปราการ		
	ความคิดเห็น	ความถี่	ร้อยละ	ความคิดเห็น	ความถี่	ร้อยละ
5. สถานที่ควรมีลักษณะอย่างไร	<ul style="list-style-type: none"> ● เงียบสงบ ● เป็นธรรมชาติ ● เป็นแหล่งท่องเที่ยว ● มีต้นไม้ร่ม ๆ 	487	85.89	<ul style="list-style-type: none"> ● โปร่ง โล่ง สบาย ● รีสอร์ท ● วัดที่เงียบสงบ ● ในมหาวิทยาลัย 	68	81.92
6. มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรีควรจัดกิจกรรมอะไรที่เกี่ยวกับการอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่นักศึกษา	<ul style="list-style-type: none"> ● อบรมธรรม ● พาไปวัด ● เข้าค่ายคุณธรรม ● อบรมป้องกันยาเสพติด ● กิจกรรมคลายเครียด 	452	79.71	<ul style="list-style-type: none"> ● เข้าค่ายคุณธรรม ● ป้องกันยาเสพติด ● มีสถานปฏิบัติธรรม ● รมรงค์เล็กเหล่าบูหรี 	71	85.54
7. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ	<ul style="list-style-type: none"> ● มีห้องปฏิบัติธรรมสำหรับแต่ละศาสนา ● จัดกิจกรรมรมรงค์เล็กบูหรี 	385	67.90	<ul style="list-style-type: none"> ● พาไปเที่ยวไหว้พระ 9 วัด ● เข้าค่ายอบรมเทอมละครั้ง 	24	28.91
		211	37.21		21	25.30

จากตารางที่ 4.7 เมื่อพิจารณาความคิดเห็นของนักศึกษาเกี่ยวกับเรื่องเนื้อหา พบว่า เนื้อหาที่นักศึกษาสนใจมากที่สุด เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ในอนาคตและเรื่องเกี่ยวกับกรรม ในด้านผู้ให้การอบรมนักศึกษาต้องการผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ไม่เจ้าอารมณ์ในด้านการฝึกอบรม และกิจกรรมนักศึกษาต้องการให้มีกิจกรรมที่นักศึกษามีส่วนร่วม สนุกสนานไม่น่าเบื่อ และต้องการให้มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรีจัดให้มีการอบรมธรรม มีกิจกรรมเกี่ยวกับการป้องกันยาเสพติดและจัดให้มีห้องปฏิบัติธรรมในมหาวิทยาลัย

ชั้นวิจารณ์

จากผลการวิเคราะห์เอกสารและการวิเคราะห์ความคิดเห็นของนักศึกษา นำมาสังเคราะห์รูปแบบการฝึกอบรมดังนี้

รูปแบบวิธีฝึกอบรมการใช้หลักอริยสัจ 4 กับการแก้ปัญหาพฤติกรรมของเยาวชนในกระบวนการทัศนหลังสมัยใหม่

แนวคิดหลัก

1. การเจริญสติ เป็นวิถีสู่เป้าหมายคือ การเห็นไตรลักษณ์และอริยสัจ 4 จากภายใน ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่ากิจในอริยสัจ 4 คือ

ทุกข์ ควรรู้
สมุทัย ควรละ
นิโรธ ควรทำให้แจ้ง
มรรค ควรเจริญ

การเจริญสติ หมายถึงการตามดูรู้กายรู้ใจตามความเป็นจริง หรือการดูกายเคลื่อนไหว ดูใจนึกคิด การเพ่งรู้กายรู้ใจภายในของตนอยู่เสมอในทุกอิริยาบถ ทุกการกระทำ พุค คิด ในขณะปัจจุบันที่ตนรู้ตนอยู่เสมอ เป็นแนวทางในการพัฒนาสติ หรือ ตัวรู้ เป็นการเริ่มสร้างเหตุให้เกิดผล คือ ปัญญาญาณ หรือ วิปัสสนาญาณ หรือการรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง การเจริญสติเป็นการดูกายดูใจ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ การตามดูรู้กายรู้ใจ เป็นอานิสงส์ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการบรรลุธรรม คือการรู้รูปนาม การเข้าใจไตรลักษณ์ เช่น เมื่อรูปกระทบตา ทำให้จิตสั่นไหว เมื่อเราดูจิตที่สั่นไหวจนเห็นการเกิด – ดับ เมื่อฝึกไปเรื่อย ๆ จะเห็นชัดว่าทุกข์ สุข ที่เพิ่มขึ้น ๆ ก็ลดลง ๆ แล้วหายไป (อนิจจัง) ไม่สามารถตั้งอยู่ด้วยตนเอง (ทุกขัง) จะตั้งอยู่นานหน่อย แต่สุดท้ายจะหายไปในที่สุด แม้อยากให้เกิดก็ไม่เกิด อยากให้ดับก็ไม่ดับ บังคับบัญชาไม่ได้ เริ่มเข้าใจอนัตตาด้วยตนเอง (ไม่ใช่จากตำรา) จะเห็นว่า การเพ่งรู้ทุกข์ เป็นกิจในอริยสัจ 4 ข้อ 1 ดังที่ ประเสริฐ อุทัยเฉลิม (2552, หน้า 39) กล่าวไว้ว่า

ในช่วงแรกอาจไม่ชัดเจนในกระบวนการนี้ แต่เริ่มเห็นความจริงที่สำคัญว่า “เมื่อรู้ทุกข์ ทุกข์ก็ดับไป ” จนเมื่อปฏิบัติไปมาก ๆ ขึ้นจะเริ่มเห็นและเข้าใจขึ้นในจิตใจ หลังจากการดับว่าง จะเกิดปัญญาไปเห็นต้นเหตุว่ามาจากความทะยานอยากในใจ ผลักดันให้ร้อนรน เมื่อจิตไปละ สมุทัย คือความดิ้นรนของจิตที่มีกิเลสครอบงำอยู่ ก็จะเกิดเป็นความดับคือความสงบเย็นตามมาเมื่อถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติความสงบเย็นสูงสุด คืออวิชชาถูกทำลายกลายเป็นวิชา การดำรงชีวิตแต่ละขณะจึงไม่มีกิเลสใด ๆ ชักนำอีก จึงเกิดเป็นสัมมาทั้ง 8 ในอริยมรรคมีองค์ 8 อย่างสมบูรณ์

การเจริญสติ รู้สึกตัวตลอดเวลาจึงเป็นการเริ่มออกเดินทางในเส้นทางธรรม ที่จะสามารถลดความทุกข์จากความ รัก โลภ โกรธ หลง กิเลส ตัณหา อุปาทาน ลงได้ตลอดเส้นทาง และสามารถร่วมทางไปกับการศึกษาเล่าเรียน หรือการปฏิบัติภารกิจในชีวิตประจำวัน โดยไม่ต้องแยกการปฏิบัติธรรมจากชีวิตปกติ ดังนั้นหากผู้ได้รับการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง และสนใจใฝ่รู้ศึกษาจากครูบาอาจารย์เพิ่มขึ้นก็ย่อมบรรลุเป้าหมายได้เพราะการเจริญสติ คือการสร้างเหตุให้เกิดผลในระดับต่าง ๆ ดังภาพที่ 4.1

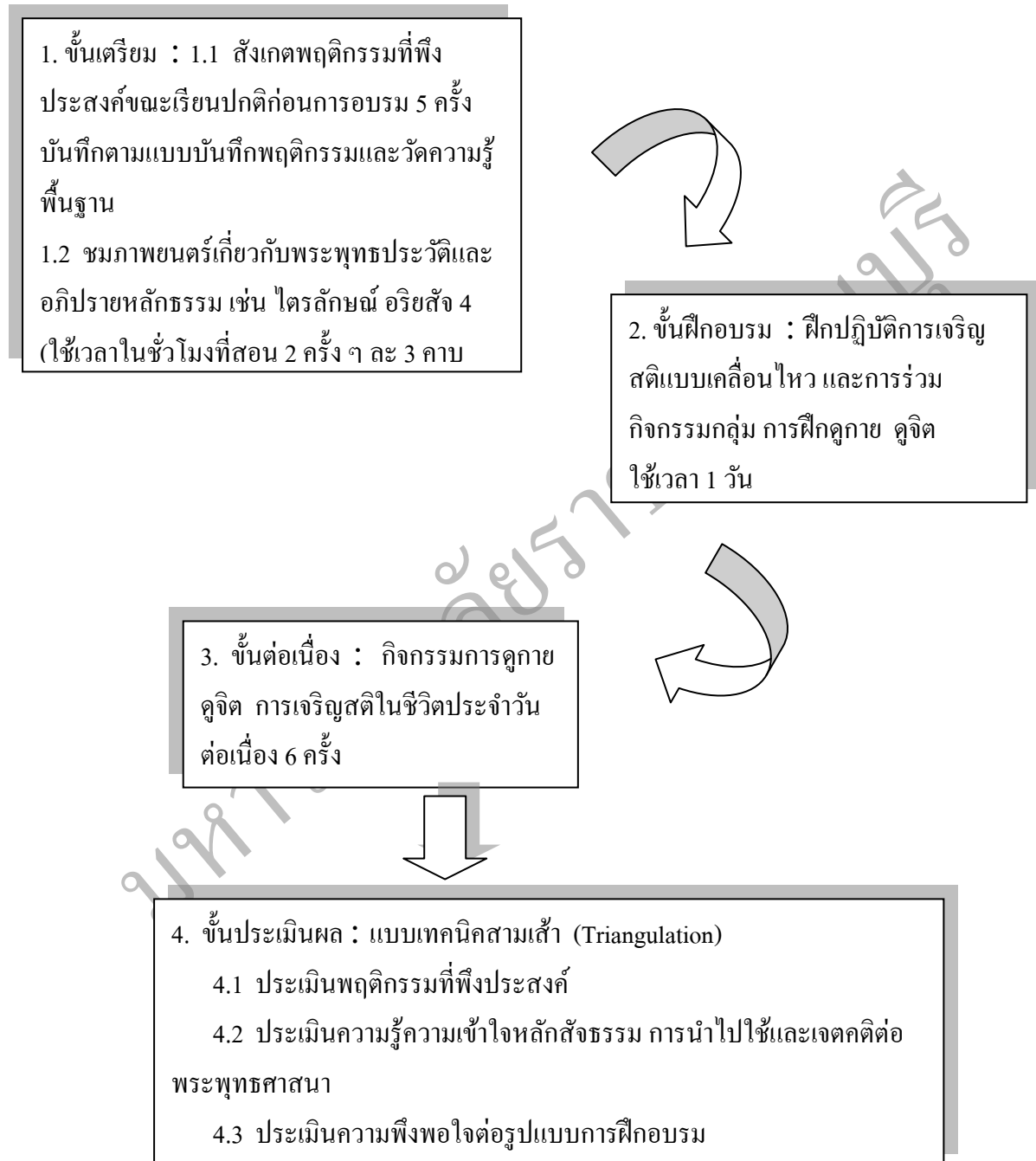
ภาพที่ 4.1 แสดงลำดับพัฒนาการจากการเจริญสติ

ที่มา : ประเสริฐ อุทัยเฉลิม, 2552, หน้า 33

2. การเจริญสติ เป็นการฝึกให้นักศึกษารู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลาในการกระทำ พูด คิด เป็นการเริ่มศึกษาตนเอง และศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างถูกวิธี และเป็นทางที่จะรู้จักตนเองเพื่อเป็นแนวทางในการปรับพฤติกรรมของตนเองจากภายในด้วยตนเองอย่างยั่งยืน ดังนั้นแม้หนทางบรรลุอริยสัจ 4 อาจจะยาวไกล แต่ระหว่างเส้นทางของการเจริญสติก็มีประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติให้สัมผัสได้ตลอดเวลา

3. การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว เป็นสิ่งที่สามารถปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน ไม่จำกัดเวลา สถานที่ การแต่งกาย เป็นการรู้ตัวทั่วพร้อมในการทำกิจกรรมประจำวันของแต่ละคนเป็นอิสระ เป็นการฝึกปฏิบัติธรรมได้ตลอดเวลา การเฝ้าดูความรู้สึก ความรัก ความโลภ ความโกรธ ความหลง ทำได้ตลอดเวลา แม้แต่ขณะเดินซื้อของตามห้างสรรพสินค้า เมื่อเกิดความอยากได้สินค้าราคาแพง แต่ขาดทุนทรัพย์ก็จะเห็นสภาพจิตใจของตน และเมื่อเดินผ่านไปสักพักก็จะเริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงของจิตที่ความอยากได้ลดลง หรือเพิ่มขึ้น หรือเมื่อไปพบของใหม่ก็เกิดไปอยากได้ของใหม่อีก ต่อเมื่อดูไป ๆ ก็จะไม่เห็น การเกิด ดับ ได้ เป็นต้น จึงเป็นการเหมาะสมกับการปฏิบัติในยุคสมัยแห่งโลกาภิวัตน์ และเยาวชนมีกระบวนการทัศน์หลังสมัยใหม่

4. รูปแบบการฝึกอบรม เป็นรูปแบบที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้ารับการอบรมได้ฝึกปฏิบัติได้มีส่วนร่วม ได้มีการเคลื่อนไหว และได้ฝึกดูกาย ดูจิต ระยะเริ่มต้นแล้วมีการพัฒนาต่อเนื่องเป็นระยะ ๆ หลังการอบรม เพื่อให้เหมาะสมกับเวลาและสถานที่และกระบวนการที่สนใจของนักศึกษา ดังภาพที่ 4.2

ภาพที่ 4.2 รูปแบบการฝึกอบรมการเจริญสติ

ชั้นวิธาน

การทดลองรูปแบบการฝึกอบรมเรื่อง การใช้หลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาพฤติกรรมของเยาวชนในกระบวนทัศน์หลังสมัยใหม่กับนักศึกษา 1 หมู่เรียน จำนวน 58 คน และประเมินผล 3 ด้านคือ

- ด้านความรู้ความเข้าใจ การประยุกต์ใช้หลักธรรม เจตคติต่อพระพุทธศาสนาโดยประเมินความแตกต่างก่อนและหลังการอบรมในด้านต่าง ๆ ดังนี้
  - ความรู้ความเข้าใจหลักสังฆธรรม
  - ความสามารถนำหลักสังฆธรรมเข้าไปอยู่ในหลักคิดในชีวิตประจำวัน
  - ความรู้พื้นฐานในวิปัสสนาปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชน
  - เจตคติและความศรัทธาในพระพุทธศาสนา
- ด้านความแตกต่างของพฤติกรรมที่พึงประสงค์ก่อนและหลังการฝึกอบรม
- ด้านความพึงพอใจต่อรูปแบบการฝึกอบรม

ด้านความรู้ความเข้าใจ การประยุกต์ใช้หลักสังฆธรรม เจตคติและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา พบว่า

การเปรียบเทียบคะแนนความรู้ความเข้าใจหลักสังฆธรรมในพระพุทธศาสนาของนักศึกษา ก่อนและหลังการฝึกอบรม ปรากฏผลดังตารางที่ 4.13

ตารางที่ 4.8 ผลการเปรียบเทียบคะแนนความแตกต่างของความรู้ความเข้าใจหลักสังฆธรรมในพระพุทธศาสนาของนักศึกษา ก่อนและหลังการฝึกอบรม

การอบรม	N	M	SD	D	t
ก่อนการอบรม	58	12.12	2.96	4.43	22.50**
หลังการอบรม	58	16.55	1.22		

**P < 0.01

จากตารางที่ 4.8 แสดงว่าความรู้ความเข้าใจในหลักสังฆธรรมในพระพุทธศาสนาหลังการอบรมสูงกว่าก่อนการอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

การเปรียบเทียบคะแนนความสามารถนำหลักสังฆธรรมเข้าไปอยู่ในหลักคิดในชีวิตประจำวันของนักศึกษา ก่อนและหลังการฝึกอบรมปรากฏผลดังตารางที่ 4.9

ตารางที่ 4.9 ผลการเปรียบเทียบคะแนนความแตกต่างของความสามารถนำหลักสัจธรรมเข้าไปอยู่ในหลักคิดในชีวิตประจำวันของนักศึกษา ก่อนและหลังการฝึกอบรม

การอบรม	N	M	SD	D	t
ก่อนการอบรม	58	9.71	1.60	5.36	26.31**
หลังการอบรม	58	15.07	1.22		

**P < 0.01

จากตารางที่ 4.9 แสดงว่าความสามารถนำหลักสัจธรรมเข้าไปอยู่ในหลักคิดในชีวิตประจำวันของนักศึกษาหลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

การเปรียบเทียบคะแนนความแตกต่างของความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชนของนักศึกษา ก่อนและหลังการฝึกอบรมปรากฏผลดังตารางที่ 4.10

ตารางที่ 4.10 ผลการเปรียบเทียบคะแนนความแตกต่างของความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชนของนักศึกษา ก่อนและหลังการฝึกอบรม

การอบรม	N	M	SD	D	t
ก่อนการอบรม	58	4.46	1.17	3.06	27.47**
หลังการอบรม	58	7.52	0.97		

** P < 0.01

จากตารางที่ 4.10 แสดงว่าความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชน หลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

การเปรียบเทียบคะแนนความแตกต่างของเจตคติและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของนักศึกษา ก่อนและหลังการฝึกอบรม ปรากฏผลดังตารางที่ 4.11

ตารางที่ 4.11 ผลการเปรียบเทียบคะแนนความแตกต่างของเจตคติและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา
ของนักศึกษา ก่อนและหลังการฝึกอบรม

การอบรม	N	M	SD	D	t
ก่อนการอบรม	58	72.32	3.30	10.66	27.76**
หลังการอบรม	58	82.98	2.49		

**P < 0.01

จากตารางที่ 4.11 แสดงว่าเจตคติและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาของนักศึกษาหลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

ด้านความแตกต่างของพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ก่อนและหลังการฝึกอบรม

การเปรียบเทียบคะแนนพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของนักศึกษา ก่อนและหลังการฝึกอบรม
ปรากฏผลดังตารางที่ 4.12

ตารางที่ 4.12 ผลการเปรียบเทียบคะแนนความแตกต่างของพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของนักศึกษา
ก่อนและหลังการฝึกอบรม

การอบรม	N	M	SD	D	t
ก่อนการอบรม	58	29.93	2.04	18.01	43.20**
หลังการอบรม	58	47.94	4.02		

**P < 0.01

จากตารางที่ 4.12 แสดงว่าพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของนักศึกษาหลังการฝึกอบรมพัฒนาขึ้นจากก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

ด้านความพึงพอใจต่อรูปแบบการฝึกอบรม

ความพึงพอใจของนักศึกษาต่อรูปแบบการฝึกอบรม วิเคราะห์จากแบบสอบถามปลายเปิด และปลายปิด ปรากฏผลดังนี้

ตารางที่ 4.13 ผลการประเมินความพึงพอใจของนักศึกษาที่มีต่อรูปแบบการฝึกอบรมจาก
แบบสอบถามปลายปิด

รายการประเมิน	$\bar{x}$	SD	เกณฑ์
1. เนื้อหา			
- ความยากง่าย	4.86	.38	มากที่สุด
- ความน่าสนใจ	4.90	.1	มากที่สุด
- มีคุณค่าต่อชีวิต	4.95	.17	มากที่สุด
2. สื่อ / อุปกรณ์			
- การใช้สื่อ	4.29	.81	มาก
- เอกสารประกอบ	4.29	.81	มาก
3. ผู้สอน			
- ความรู้	4.96	.3	มากที่สุด
- ความสามารถในการถ่ายทอด	4.95	.17	มากที่สุด
- ความเข้าใจนักศึกษา	4.96	.3	มากที่สุด
4. กระบวนการ			
- การฝึกปฏิบัติ	4.95	.17	มากที่สุด
- กิจกรรมหลากหลาย	4.86	.38	มากที่สุด
- นักศึกษามีส่วนร่วม	4.95	.17	มากที่สุด
- กิจกรรมน่าสนใจ	4.55	.73	มากที่สุด
- รูปแบบการฝึกอบรมน่าสนใจ	4.90	.1	มากที่สุด
5. ความรู้ความเข้าใจ			
- ได้รับความรู้	4.95	.17	มากที่สุด
- มีความเข้าใจสามารถปฏิบัติได้	4.90	.1	มากที่สุด
6. ประโยชน์			
- สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน	4.96	.3	มากที่สุด
- สามารถพัฒนาสติ	4.95	.17	มากที่สุด
7. ความพึงพอใจต่อรูปแบบการฝึกอบรมโดยรวม	4.98	.2	มากที่สุด

จากการประเมินผลการฝึกอบรมแบบปลายเปิด พบว่านักศึกษามีความพึงพอใจในเชิงบวกทุกข้อคำถาม ดังตัวอย่างต่อไปนี้ ส่วนรายละเอียดทั้งหมดได้นำไปไว้ในภาคผนวก ก

ความรู้ที่ได้รับ

ได้รับความรู้เกี่ยวกับการเจริญสติในชีวิตประจำวัน เช่น

- “ได้รับทราบถึงความสำคัญของสติที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิต หากเรามีสติจะทำให้ดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมและมีความสุข”
- “ได้รู้การฝึกสติ ให้ตนเองมีความรู้สึกตลอดเวลา ว่าตนนั้นทำอะไรอยู่ ได้รู้วิธีการตั้งสติที่หลุดออกไปกลับมาอยู่กับตัวเอง ได้รู้ว่าชีวิตถ้าขาดสติแล้วความทุกข์จะ ตามมาทั้งทางใจและทางกาย”
- “ได้รู้ถึงการใช้ชีวิตอย่างมีสติ และทำให้ฉันเป็นคนที่มีสติในการที่จะลงมือทำอะไรบางอย่าง”
- “การเจริญสติที่หลากหลายให้เราเลือกปฏิบัติตามที่เราชอบและถนัดมากที่สุด ข้าพเจ้าชอบการเจริญสติแบบกำมือและการเจริญสติแบบเคลื่อนไหวในอริยาบถ นั่ง”
- “ได้รู้ว่าคนเราควรมีสติอยู่ตลอดเวลา เมื่อเรามีสติเราก็สามารถคิดและทำอะไรต่าง ๆ นานาออกมาได้ดี ได้แง่คิดหรือคติสอนใจ แนวทางเป็นครูที่ดี”
- “การมีสติ การเจริญสติในอริยาบถต่าง ๆ การมีสมาธิการฟัง การคิดวิเคราะห์ พร้อมทั้งนำความรู้ที่ได้ไปสานต่อกับบุคคลในครอบครัวเพื่อให้มีการตัดสินใจ ก่อนที่จะทำอะไรทุกครั้ง และรู้จักหนังสือดีที่ท่านอาจารย์ได้แนะนำ”
- “คือได้รู้จักมีสติมากขึ้น เข้าใจในอริยสัจ 4 ว่ามีทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ถ้าเราไม่มีสตินั้นคือเหตุแห่งทุกข์ และจะนำความรู้ที่ได้ในวันนี้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน”

รูปแบบการอบรม

มีความพึงพอใจในรูปแบบการอบรมที่มีกิจกรรมให้นักศึกษามีส่วนร่วม เช่น

- “ข้าพเจ้าประทับใจในกิจกรรมการอบรม เพราะผู้เข้าอบรมได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และได้ฝึกปฏิบัติจริง”
- “เป็นการสอนแบบนักศึกษามีส่วนร่วม วิทยากรได้ให้ความรู้แล้วให้นักศึกษาทุกคนปฏิบัติตาม ทำให้นักศึกษารู้สึกไม่เบื่อ รู้สึกดีในการทำกิจกรรม วิทยากร มีความเป็นกันเอง รับฟังความเห็นของนักศึกษา เข้าใจอารมณ์นักศึกษาเป็น อย่างดี”
- “บูรณาการหลากหลายความคิด เข้ากับผู้รับการอบรม ให้ความสนุก ความเพลิดเพลิน ความรู้ในการอบรม”
- “รูปแบบในการอบรมก็เป็นรูปแบบที่น่าสนใจมีการบรรยายเพื่อให้ความรู้และมี การทำกิจกรรม ทั้งกิจกรรมกลุ่มและกิจกรรมที่ทำคนเดียว เพื่อให้นักศึกษามี ความสนุกสนานในการอบรมและทำความเข้าใจกับเรื่องที่อบรมได้ดีขึ้น”
- “เป็นรูปแบบที่หลากหลาย สนุก ทำให้ไม่เบื่อหน่าย”
- “การจัดการอบรมครั้งนี้ดีมาก เพราะอาจารย์ให้ความรู้ และยังทำให้นักศึกษาผ่อนคลาย และรู้เรื่องสถิติและต่าง ๆ อีกมาก ไม่ให้ยึดติดกับสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นมา”

๑๓๑

การนำไปใช้ประโยชน์

สามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง เช่น

- “สามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ เพราะเมื่อเราระลึกที่อยู่ตลอดเวลา จะทำให้สิ่งที่เรากำลังทำอยู่ไม่ว่าจะเป็นงาน ทำการบ้าน อ่านหนังสือ จะออกมามีประสิทธิภาพ”
- “สามารถปฏิบัติได้ตลอดเวลา เมื่อเราทำอะไรก็จะมีสติไม่ประมาท”
- “สามารถเอาความรู้ในการอบรมครั้งนี้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันได้มากที่สุด”
- “สามารถเจริญสติด้วยตนเองไม่ต้องทำเฉพาะอยู่ที่วัด สามารถทำได้ทุกที่ทุกเวลา”
- “นำเทคนิคการตั้งสติไปใช้ในเวลาที่รู้สึกวุ่นวาย ไม่เป็นตัวเองหรือสับสนวุ่นวาย จะทำให้เรารู้ช่องทางในการคิด ดำเนินชีวิตต่อไป”

๑๓๑

ความต้องการเข้าอบรมครั้งต่อไป

นักศึกษาต้องการให้มีการอบรมในลักษณะนี้อีก เช่น

- “อยากให้มีการอบรมการเจริญสติอีก เพราะเป็นกิจกรรมที่ดี มีประโยชน์ในการดำรงชีวิตอย่างแท้จริงชัดเจน”
- “การอบรมครั้งนี้ น่าสนใจมาก ควรจะมีครั้งต่อไป เพราะบางครั้งแล้วเด็กที่เป็นมุสลิมจะได้ศึกษาให้มากขึ้น และบางอย่างนี้ทำกิจกรรมมีประโยชน์เป็นอย่างมาก”
- “อยากให้มีการอบรมอย่างนี้เรื่อย ๆ เสมือนเป็นการดึงสติของตัวเองด้วย เป็นการอบรมที่ไม่รู้สึกน่าเบื่อ วิทยากรพูดเก่ง เป็นกันเอง อาจารย์ก็น่ารัก ภาพรวมดีมาก”
- “อยากเข้าอบรมอีกแน่นอน เพราะได้ความรู้ต่าง ๆ มากมาย และจะได้นำความรู้ไปพัฒนาวิชาชีพที่เรียน”
- “อยากให้การอบรมครั้งต่อไปเป็นเหมือนวันนี้และสนุกมาก ๆ ค่ะ”

ฯลฯ

ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

- “ควรมีการอบรมกับทุก ๆ ชั้นปี อย่างน้อยปีละครั้ง”
- “ข้าพเจ้ารู้สึกว่าการอบรมนี้มีประโยชน์มาก อยากให้คณะครุศาสตร์เอกอื่นๆ ได้เข้าร่วมบ้าง”
- “ควรเพิ่มเวลาให้มากกว่านี้ และเพิ่มเวลาพักทานข้าวให้มากกว่านี้”
- “สนุกกับกิจกรรมนี้ อยากไปปฏิบัติธรรมในสถานที่จริง”
- “การอบรมเช่นนี้ควรมีการส่งเสริม จัดทำเป็นกิจกรรมอบรมคุณธรรมจริยธรรมให้ เป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทุกชั้นปี”

ฯลฯ

การประเมินพฤติกรรมของตนเองและความตั้งใจปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตน

นักศึกษาสามารถวิเคราะห์พฤติกรรมของตนเองและแนวทางปรับปรุงพฤติกรรมของตนเอง โดยนำความรู้เกี่ยวกับการเจริญสติไปใช้ เช่น

- “ก่อนเข้าร่วมการอบรมข้าพเจ้ามีพฤติกรรมที่สมควรแก้ไขคือ
  - ใจร้อน
  - เชื้อคนง่าย
  - ชอบซื้อของโดยไม่ค่อยคิด สิ้นเปลือง ไม่ค่อยมีสติในการตัดสินใจ
 หลังการฝึกสติแบบเคลื่อนไหวข้าพเจ้าวางแผนปรับปรุงพฤติกรรมดังนี้
  - จะนำไปฝึกปฏิบัติทำที่บ้าน
  - จะใช้สติทุกครั้ง จะพยายามมีสติในตัวเอง”

- “ก่อนเข้ารับการอบรมข้าพเจ้ามีพฤติกรรมที่สมควรปรับปรุงแก้ไข คือ
  - ไม่ค่อยมีสมาธิในการเรียน
  - สติมักไม่ค่อยอยู่กับตัว คิดเรื่อยเปื่อย
  - เบื่อง่าย จี้เกียจ
 หลังการฝึกเจริญสติแบบเคลื่อนไหวข้าพเจ้าวางแผนปรับปรุงพฤติกรรมดังนี้
  - จะพยายามฝึกเจริญสติให้มากขึ้น
  - จะพยายามทำตนเป็นคนที่อดทนขึ้น

- “ก่อนเข้ารับการอบรมข้าพเจ้ามีพฤติกรรมที่สมควรปรับปรุงแก้ไขคือ ในการใช้ชีวิตแต่ละวันฉันคิดว่าตัวเองไม่มีสติ ไม่ค่อยมีความอดทน ร่างกายต้องการอะไร ก็ต้องตอบสนอง ภายนอกกว้างวงก้นอน ไม่มีสมาธิ ไม่มีสติ ในการดำเนินชีวิตทำให้จิตใจเรานั้นมีทุกข์

หลังการฝึกเจริญสติแบบเคลื่อนไหว ข้าพเจ้าวางแผนปรับปรุงพฤติกรรมดังนี้

  - จะมีสติมากขึ้น
  - ไม่คิดเพื่อเจ้อ
  - จะนำหลักอริยสัจ 4 จะนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน”

- “พฤติกรรมก่อนเข้ารับอบรมที่ควรแก้ไขคือ อารมณ์ร้อน มักโกรธง่าย ไม่อดทน ต่อสิ่งที่ตนคิดว่าไม่ถูกต้อง

หลังการอบรมวางแผนดังนี้

ควรมีสติอยู่เสมอ เมื่อมีสิ่งที่ทำให้ตนไม่พอใจหรือโกรธ ควรตั้งสติฟังระลึกถึงตัวเอง (รู้ตัว) รับรู้ถึงความโกรธ จากนั้นความรู้สึกโกรธอาจลดลง ไม่ควรแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมทันที “มีสติอยู่กับตนเสมอ”

- “ก่อนเข้ารับการอบรม ข้าพเจ้ามีพฤติกรรมที่ควรปรับปรุงแก้ไขคือ เวลาที่ข้าพเจ้าจะทำอะไรก็ตาม จะทำโดยไม่มีสติ คิดอะไรออกก็จะทำเดี๋ยวนั้น ต่อไปก็จะคิดตั้งสติก่อนจะลงมือตอนนี้อาจยังไม่ชินแต่ข้าพเจ้าจะพยายาม”

ฯลฯ

จากการประเมินความพึงพอใจของนักศึกษาที่มีต่อรูปแบบการฝึกอบรมทั้งแบบสอบถามปลายปิดและปลายเปิด พบว่านักศึกษามีความพึงพอใจทั้งเนื้อหาและวิธีการฝึกอบรม สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังรายละเอียดในภาคผนวก ค

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี